

अथ गणपाठः ।

प्रथमोऽध्यायः ।

१६ सर्वादीनि सर्वनामानि । १।१।२७ ॥ सर्व विश्व उभ उभय डतर डतम अन्य अन्यतर इतर त्वत् त्व नेम सम सिम । पूर्वपरावरदक्षिणोत्तरापराधराणि व्यवस्थायामसंज्ञायाम् । स्वमज्ञातिधनाख्यायाम् । अन्तरं बहिर्योगोपसंव्यानयोः । त्यद् तद् यद् एतद् इदम् अदस् एक द्वि युष्मद् अस्मद् भवतु किम् ॥ इति सर्वादिः ॥ १ ॥

४२ स्वरादिनिपातमव्ययम् । १।१।३७ ॥ स्वरः अन्तरः प्रातरः । अन्तोदात्ताः । पुनरः सनुतरः उच्चैस् नीचैस् शनैस् ऋधक् ऋते युगपत् आरात् [अन्तिकात्] पृथक् । आद्युदात्ताः । ह्रस्वश्च दीवा रात्रौ सायम् चिरम् मनाक् ईषत् [शश्वत्] जोषम् तूष्णीम् बहिस् [अधस्] अवस् समया निकषा स्वयम् मृषा नक्तम् नञ् हेतौ [हे है] इद्धा अद्धा सामि । अन्तोदात्ताः । वत् [५।१।१५] ब्राह्मणवत् क्षत्रियवत् सना सनत् सनात् उपधा तिरस् । आद्युदात्ताः । अन्तरा । अन्तोदात्तः । अन्तरेण [मक्] ज्योक् [योक् नक्] कम् शम् सहसा [श्रद्धा] अलम् स्वधा वषट् विना नाना स्वस्ति अन्यत् अस्ति उपांशु क्षमा विहायसा दोषा मुधा दिष्ट्या वृथा मिथ्या । क्त्वातोऽसुन्कसुनः । कृन्मकारसंध्यक्षरान्तोऽव्ययीभावश्च । पुरा मिथो मिथस् प्रायस् मुहुस् प्रवाहुकम् प्रवाहिका आर्यहलम् अभीक्ष्णम् साकम् सार्धम् [सत्रा समम्] नमस् हिरुक् तसिलादयस्तद्धिता एधाचपर्यन्ताः [५।३।७-४६] शस्तसी कृत्वसुच् सुच् आस्थालौ । च्यर्थश्च अम् [अथ] आम् प्रताम् प्रतान् प्रशान् । आकृतिगणोऽयम् । तेनान्येऽपि । तथाहि । माङ् श्रम् कामम् [प्रकामम्] भूयस् परम् साक्षात् साचि (सावि) सत्यम् मंक्षु संवत् अवश्यम् सपदि प्रादुस् आविस् अनिशम् नित्यम् नित्यदा सदा अजज्ञम् संततम् उषा ओम् भूर भुवर् इदिति तरसा सुष्ठु कु अज्जसा अ मिथु (अमिथु) विथक् भाजङ् अन्वक् चिराय चिरम् चिररात्राय चिरस्य चिरेण चिरात् अस्तम् आनुषक् अनुषक् अनुषद् अन्नस् (अम्भस्) अन्नर् (अम्भर्) स्थाने वरम् दुष्टु बलात् शु अर्वाक् शुदि वदि इत्यादि । तसिलादयः प्राक्पाशपः [६।३।३६] शस्प्रभृतयः प्राक्समासान्तेभ्यः [५।४।४३-६८] मान्तः कृत्वोर्थः । तसिवती । नानाभाविति ॥ इति स्वरादिः ॥ २ ॥

३ चादयोऽसत्वे । १।१।४।५७ ॥ च वा ह अह एव एवम् नूनम् शश्वत् युगपत् भूयस् सूपत् कूपत् कुवित् नेत् चेत् चण् कच्चित् यत्र तत्र नह हन्त माकिम् माकीम् माकिर् नकिम् नकीम् नकिर् आकीम् माङ् नञ् तावत् यावत् त्वा

नै त्वै द्वै [रै] श्रौषट् वौषट् स्वाहा स्वधा ओम् तथा तथाहि खलु किल अथ सुष्ठु स अ
इ उ ऋ लृ ए ऐ ओ औ आदह उन् उकन् वेलायाम् मात्रायाम् यथा यत् तत् किम्
पुरा वधा (वध्वा) धिक् हाहा हेहै (हहे) पाट् प्याट् अहो उताहो हो अहो नो (नौ)
अथो नयु मन्ये मिथ्या असि ब्रूहि तु नु इति वत् इव वात् वन बत [सम् वशम् शिकम्
दिकम्] सनुकम् छंवट् (छंवट्) शङ्के शुक्म् खम् सनात् सनत् नहिकम् सत्यम् ऋतम्
अद्धा इद्धा नोचेत् नचेत् नहि जातु कथम् कुतः कुत्र अव अनु हा हे [है] आहोस्वित्
शम् कम् खम् दिष्ट्या पशु वट् सह [आनुषट्] आनुषक् अङ्ग फट् ताजक् भाजक् अये
अरे वाट् (चाटु) कम् खुम् घुम् अम् ईम् सीम् सिम् सि वै । उपसर्गविभक्तिसरप्रति-
रूपकाश्च निपाताः । आकृतिगणोऽयम् ॥ इति चादयः ॥ ३ ॥ प्रादयः । १।४।
५४ ॥ प्र परा अप सम् अनु अव निम् निर दुम् दुर् वि आङ् नि अधि अपि अति सु उत्
अभि प्रति परि उप ॥ इति प्रादयः ॥ ४ ॥

७१ ऊर्यादि च्विडाचश्च । १।४।६१ ॥ ऊरी उररी तन्थी ताली आताली वेताली धूली
धूसी शकला शंसकला ध्वंसकला भ्रंसकला गुलगुधा सजूस् फल फली विक्की आक्की आलोष्ठी
केवाली केवासी सेवासी पर्याली शेवाली वर्षाली अत्यूमशा वश्मसा मस्मसा मसमसा औषट्
श्रौषट् वौषट् वषट् स्वाहा स्वधा पांपी प्रादुस् श्रत् आविस् ॥ इत्यूर्यादयः ॥ ५ ॥

७२ साक्षात्प्रभृतीनि च । १।४।७४ ॥ साक्षात् मिथ्या चिन्ता भद्रा रोचना आस्था
अमा अद्धा प्राजर्या प्राजरुहा बीजर्या बीजरुहा संसर्या अर्थे लवणम् उष्णम् शीतम् उद-
कम् आर्द्रम् अग्नौ वशे कविसने विहसने प्रतपने प्रादुस् नमस् । आकृतिगणोऽयम् ॥
इति साक्षात्प्रभृतयः ॥ ६ ॥

द्वितीयोऽध्यायः ।

६३ तिष्ठदुप्रभृतीनि च । १।४।१७ ॥ तिष्ठदु वहदु आयतीगवम् खलेयवम् खले-
बुसम् लूनयवम् लयमानयवम् पूतयवम् पूयमानयवम् संहृतयवम् संह्रियमाणयवम् संहृतबुसम्
संह्रियमाणबुसम् समभूमि समपदाति सुषमम् विषमम् दुःषमम् निःषमम् अपसवम् आय-
तीसमम् [प्रोढम्] पापसमम् पुण्यसमम् प्राहम् प्ररथम् प्रमृगम् प्रदक्षिणम् [अपरदक्षि-
णम्] संप्रति असंप्रति । इच्छप्रत्ययः समासान्तः । [५।४।१२७॥५।४।१२८] ॥ इति
तिष्ठदुप्रभृतयः ॥

६७ सप्तमी शौण्डैः । १।४।४० ॥ शौण्ड धूर्त कितव व्याड प्रवीण संवीत अन्तर
अधि पटु पण्डित कुशल चपल निपुण ॥ इति शौण्डादयः ॥ २ ॥

६८ पात्रेसमितादयश्च । १।४।४८ ॥ पात्रेसमिताः पात्रेबहुलाः उदुम्बरमशकः उदुम्बर-
कृमिः कूपकच्छपः अवटकच्छपः कूपमण्डूकः कुम्भमण्डूकः उदपानमण्डूकः नगरकाकः नग-

रवायसः मातरिपुरुषः पिण्डीशूरः पितरिशूरः गेहेशूरः गेहेनर्दी गेहेक्ष्वेडी गेहेविजिती गेहे-
व्याडः गेहेमेही गेहेदाही गेहेदसः गेहेधृष्टः गर्भेतृप्तः आखनिकवकः गोष्ठेशूरः गोष्ठेविचिती
गोष्ठेक्ष्वेडी गोष्ठेपटुः गोष्ठेपण्डितः गोष्ठेप्रगल्भः कर्णेटरिटिरा कर्णेचुरुचुरा ॥ आकृतिग-
णोऽयम् ॥ इति पात्रेसमितादयः ॥ ३ ॥

६९ उपमितं व्याघ्रादिभिः सामान्याप्रयोगे २।१।५६ ॥ व्याघ्र सिंह ऋक्ष
ऋषभ चन्दन वृक वृष वराह हस्तिन् तरु कुञ्जर रुरु पृषत् पुण्डरीक पलाश कितव ॥ इति
व्याघ्रादयः ॥ आकृतिगणोऽयम् । तेन मुखपद्मम् मुखकमलम् करकिसलयम्
पार्थिवचन्द्र ॥ इत्यादिः ॥ ४ ॥

६९ श्रेण्यादयः कृतादिभिः २।१।५९ ॥ १ श्रेणि एक पूग मुकुन्द राशि निचय
विषय निधान पर इन्द्र देव मुण्ड भूत श्रमण वदान्य अध्यापक अभिरूपक ब्राह्मण क्षत्रिय
[विशिष्ट] पटु पण्डित कुशल चपल निपुण कृपण ॥ इत्येते श्रेण्यादयः ॥ ५ ॥

२ कृत मित मत भूत उक्त [युक्त] समाज्ञात सम्पन्नात समाख्यात संभावित [संसे-
वित] अवधारित अवकल्पित निराकृत उपकृत उपाकृत [दृष्ट] कलित दलित उदाहृत
विश्रुत उदित । आकृतिगणोऽयम् ॥ इति कृतादिः ॥ ६ ॥

६९ * शाकपार्थिवादीनामुपसंख्यानम् * २।१।६० ॥ शाकपार्थिव कुतप-
सौश्रुत अजातौर्वलि ॥ आकृतिगणोऽयम् । कृतापकृत भुक्तविभुक्त पीतविपीत गत-
प्रत्यागत यातानुयात क्रयाक्रयिका पुटापुटिका फलाफलिका मनोन्मानिका ॥ इति शाक-
पार्थिवादिः ॥ ७ ॥

७० कुमारः श्रमणादिभिः २।१।७० ॥ श्रमणा प्रव्रजिता कुलटा गर्भिणी
तापसी दासी बन्धकी अध्यापक अभिरूपक पण्डित पटु मृदु कुशल चपल निपुण ॥ इति
श्रमणादयः ॥ ८ ॥

७० मयूरव्यंसकादयश्च २।१।७२ ॥ मयूरव्यंसक छात्रव्यंसक कम्बोजमुण्ड यवन-
मुण्ड । छन्दसि । हस्तेगृह्य (हस्तगृह) पादेगृह्य (पादगृह्य) लाङ्गुलेगृह्य (लाङ्गुलगृह्य) पुनर्दाय ।
एहीडादयोऽन्यपदार्थे । एहीडं एहिपचम् व एहिवाणिजा क्रिया अपेहिवाणिजा प्रेहिवाणिजा
एहिस्वागता अपेहिस्वागता एहिद्वितीया अपेहिद्वितीया प्रेहिद्वितीया एहिकटा अपेहिकटा
प्रेहिकटा आहरकटा प्रेहिकर्दमा प्रोहकर्दमा विधमचूडा उद्धमचूडा (उद्धरचूडा) आहार-
चेला आहरवसना [आहरसेना] आहरवनिता (आहरविनिता) कृन्तविचक्षणा उद्धरोत्सृजा
उद्धरावसृजा उद्धमविधमा उत्पचनिपचा उत्पतनिपता उच्चावचम् उच्चनीचम् आचोपचम्
आचपराचम् [नखप्रचम्] निश्चप्रचम् अकिंचन स्नात्वाकालक पीत्वास्थिरक भुक्त्वासुहित
प्रोष्यपापीयान् उत्पत्यपाकला निपत्यरोहिणी निषण्णश्यामा अपेहिप्रघसा एहिप्रघसा इहप-
ञ्चमी इहद्वितीया । जहि कर्मणा बहुलमाभीक्ष्ण्ये कर्तारं चाभिदधाति । जहिजोडः (जहि-

जोडम्) जहिस्तम्बम् (जहिस्तम्बः) (उज्जहिस्तम्बम्) । आख्यातमाख्यातेन क्रियासा-
तत्ये । अश्रीतपिबता पचतभृजता खादतमोदता खादतवमता (खादताचमता) आहरनि-
वपा आहरनिष्किरा (आवपनिष्किरा) उत्पचविपचा भिन्धिलवणा कृन्धिविचक्षणा पचलवणा
पचप्रकृटा ॥ **आकृतिगणोऽयम् ॥** तेन । अकुतोभयः कान्दिशीकः (कान्देशीकः)
आहोपुरुषिका अहमहमिका यहच्छा एहिरेयाहिरा उन्मृजावमृजा द्रव्यान्तरम् आवश्यका-
र्थम् ॥ **इत्यादिमयूरव्यंसकादयः ॥ ९ ॥**

६६ **याजकादिभिश्च** ॥२॥२॥९ ॥ याजक पूजक परिचारक परिवेषक (परिवेषक)
स्नापक अध्यापक उत्साहक उद्वर्तक होतृ भर्तृ रथगणक पत्तिगणक ॥ **इति याजका-**
दयः ॥ १० ॥

८४ **राजदन्तादिषु परम्** ॥२॥२॥३१ ॥ राजदन्तः अग्रेवणम् लिप्तवासितम् नम-
मुषितम् सिक्तसंमृष्टम् मृष्टलुञ्चितम् अवक्लिन्नपकम् अर्पितोत्तम् (अर्पितोत्तम्) उत्तगाढम् उल्ल-
खलमुसलम् तण्डुलकिण्वम् दृषदुपलम् आरुडायनि (आरुग्वायनबन्धकी) चित्ररथवाहीकम्
अवन्यश्मकम् शूद्रार्थम् स्नातकराजानौ विष्वक्सेनार्जुनौ अक्षिभुवम् दारगवम् शब्दार्थौ
धर्मार्थौ कामार्थौ अर्थशब्दौ अर्थधर्मौ अर्थकामौ वैकारिमत् गाजवाजम् (गोजवाजम्)
गोपालिधानपूलासम् (गोपालधानीपूलासम्) पूलासकारण्डम् (पूलासककुरण्डम्) स्थूलासम्
(स्थूलपूलासम्) उशीरबीजम् [जिज्ञास्थि] सिञ्जास्थम् (सिञ्जाश्चत्थम्) चित्रास्वाती
(चित्रास्वाती) भार्यापती दंपती जंपती जायापती पुत्रपती पुत्रपशू केशश्मश्रू शिरोबीजु
(शीरोबीजम्) शिरोजानु सर्पिर्मधुनी मधुसर्पिणी [आद्यन्तौ] अन्तादी गुणवृद्धी वृद्धिगुणौ ॥
इति राजदन्तादिः ॥ ११ ॥

८३ **वाहिताश्यादिषु** ॥२॥२॥३७ ॥ आहिताग्नि जातपुत्र जातदन्त जातश्मश्रु तैल-
पीत धृतपीत [मद्यपीत] ऊढभार्य गतार्थ ॥ **आकृतिगणोऽयम् ॥** तेन गडुकण्ठ
अस्युद्यत (अरमुद्यत) दण्डपाणिप्रभृतयोपि ॥ **इत्याहिताश्यादयः ॥ १२ ॥**

७० **कडाराः कर्मधारये** ॥२॥२॥३८ ॥ कडार गडुल खल्ल खोड काण कुण्ठ खलति
गौर वृद्ध भिक्षुक पिङ्ग पिङ्गुल (पिङ्गल) तड तनु [जठर] बधिर मठर कल्ल वर्वर ॥
इति कडारादयः ॥ १३ ॥

५६ * **नौकाकान्नशुकशृगालवर्जेषु** ॥२॥३॥१७ ॥ नौ काक अन्न शुक शृगाल ॥
इति नावादयः ॥ १४ ॥

५४ * **प्रकृत्यादिभ्य उपसंख्यानम्** * ॥२॥३॥१८ ॥ प्रकृति प्राय गोत्र सम
विषम द्विद्रोण पञ्चक साहस्र ॥ **इति प्रकृत्यादयः ॥ १५ ॥**

८५ **गवाश्वप्रभृतीनि च** ॥२॥४॥११ ॥ गवाश्वम् गवाविकम् गवैडकम् अजाविकम्
[अजैडकम्] कुब्जावामनम् कुब्जाकिरातम् पुत्रपौत्रम् श्वचण्डालम् स्त्रीकुमारम् दासीमाणवकम्

शाटीपटीरम् शाटीप्रच्छदम् शाटीपट्टिकम् उष्ट्रखरम् उष्ट्रशशम् मूत्रशकृत् मूत्रपुरीषम् यकृन्मेदः
मांसशोणितम् दर्भशरम् दर्भपूतीकम् अर्जनशिरीषम् अर्जनपुरुषम् तृणोलपम् (तृणोपलम्)
दासीदासम् कुटीकुटम् भागवती भागवतम् ॥ इति गवाश्वप्रभृतीनि ॥ १६ ॥

८६ न दधिपयआदीनि । २।४।१४ ॥ दधिपयसी सर्पिर्मधुनी मधुसर्पिषी ब्रह्मप्रजा-
पती शिववैश्रवणौ स्कन्दविशाखौ परिव्राजककौशिकौ (परिव्राट्कौशिकौ) प्रवर्ग्योपसदौ शुक्ल-
कृष्णौ इध्मावर्हिषी दीक्षातपसी [श्रद्धातपसी मेधातपसी] अध्ययनतपसी उल्लखलमुसले
आद्यवसाने श्रद्धामेधे ऋक्सामे वाङ्मनसे ॥ इति दधिपयआदीनि ॥ १२ ॥

७५ अर्धर्चाः पुंसि च । २।४।३१ ॥ अर्धर्च गोमय कषाय कार्षापण कुतप कुलप
(कुणप) कपाट शङ्ख गूथ यूथ ध्वज कबन्ध पद्म गृह सरक कंस दिवस यूष अन्धकार
दण्ड कमण्डलु मण्ड भूत द्वीप द्यूत चक्र धर्म कर्मन् मोदक शतमान यान नख नखर
चरण पुच्छ दाडिम हिम रजत सक्तु पिधान सार पात्र घृत सैन्धव औषध आढक चषक
द्रोण खलीन पात्रीव षष्टिक वारबाण (वारवारण) प्रोथ कपित्थ [शुष्क] शाल शील
शुक्ल (शुल्क) शीघ्र कवच रेणु [ऋण] कपट शीकर मुसल सुवर्ण वर्ण पूर्व चमस
क्षीर कर्ष आकाश अष्टापद मङ्गल निधन निर्यास जृम्भ वृत्त पुस्त बुस्त क्ष्वेडित शृङ्ग निगड
[खल] मूलक मधु मूल स्थूल शराव नाल वप्र विमान मुख प्रगीव शूल वज्र कटक
कण्टक [कर्पट] शिखर कल्क (वल्कल) नटमक (नाटमस्तक) वलय कुसुम तृण पङ्क
कुण्डल किरीट [कुमुद] अर्बुद अङ्कुश तिमिर अश्राय भूषण इक्षस (इष्वास) मुकुल
वसन्त तटाक (तडाग) पिटक विटङ्क विडङ्ग पिण्याक माष कोश फलक दिन दैवत
पिनाक समर स्थाणु अनीक उपवास शाक कर्पास [विशाल] चषाल (चखाल) खण्ड
दर विटप [रण बल मक] मृगाल हस्त आर्द्र हल [सूत्र] ताण्डव गाण्डीव मण्डप पटह
सौध योध पार्श्व शरीर फल [छल] पुर (पुरा) राष्ट्र अम्बर बिम्ब कुट्टिम मण्डक (कुक्कट)
कुडप ककुद खण्डल तोमर तोरण मञ्चक पञ्चक पुङ्ख मध्य [बाल] छाल वल्मीक वर्ष
वस्त्र वसु देह उद्यान उद्योग स्नेह स्तेन [स्तन स्वर] संगम निष्क क्षेम शूक क्षत्र पवित्र
[यौवन कलह] मालक (पालक) मूषिक [मण्डल वल्कल] कुज (कुञ्ज) विहार लोहित
विषाण भवन अरण्य पुलिन दृढ आसन ऐरावत शूर्प तीर्थ लोमन (लोमश) तमाल लोह
दण्डक शपथ प्रतिसर दारु धनुस् मान वर्चस्क कूर्च तण्डक मठ सहस्र ओदन प्रवाल
शकट अपराह्ण नीड शकल तण्डुल ॥ इत्यर्धर्चादिः ॥ १८ ॥

९९ पैलादिभ्यश्च । २।४।५९ ॥ पैल शालङ्कि सात्यकि सात्यकामि राहवि रावणि
औदञ्चि औदव्रजि औदमेधि औदवज्जि (औदमज्जि) औदभृज्जि दैवस्थानि पैललोदायनि
राहक्षति भौलिङ्गि राणि औदन्यि औद्गाहमानि औज्जिहानि औदशुद्धि तद्राजाचाणः
(तद्राज) ॥ आकृतिगणोऽयम् ॥ इति पैलादिः ॥ १९ ॥

९९ न तौल्वलिभ्यः । २।४।६१ ॥ तौल्वलि धारणि पारणि रावणि दैलीपि दैवति वार्कलि नैवति (नैवकि) दैवमित्रि (दैवमति) दैवयज्ञि चाफट्टकि बैल्वकि वैकि (वैङ्कि) आनुहारति (आनुराहति) पौष्करसादि आनुरोहति आनुति प्रादोहनि नैमिश्रि प्राडाहति बान्धकि वैशीति आसिनासि आहिंसि आसुरि नैमिषि आसिबन्धकि पौष्पिकारेणुपालि वैकार्णि वैरकि वैहति ॥ इति तौल्वल्यादिः ॥ २० ॥

१०५ यस्कादिभ्यो गोत्रे । २।४।६३ ॥ यस्क लङ् दुङ् अयस्थूण (अयःस्थूण) तृणकर्ण सदामत्त कम्बलहार बहिर्योग कर्णाढक पर्णाढक पिण्डीजङ्घ वकसस्थ (वकसक्थ) विश्रि कुद्रि अजवस्ति मित्रयु रक्षोमुख जङ्घारथ उत्कास कटुक मथन (मन्थक) पुष्करद् (पुष्करद्) विषपुट उपरिमेखल क्रोष्टुकमान (क्रोष्टुपाद) कोष्टुपाद कोष्टुमाय शीर्षमाय खरप पदक वर्षुक भलन्दन भडिल भण्डिल भडित भण्डित ॥ एते यस्कादयः ॥ २१ ॥

१०१-१०५ न गोपवनादिभ्यः । २।४।६७ ॥ गोपवन शेयु (शिग्रु) बिन्दु भाजन अश्वावतान श्यामाक (श्योमाक) श्यामक श्यापर्ण ॥ बिदाद्यन्तर्गणोऽयम् (४।१।१०४) इति गोपवनादिः ॥ २२ ॥

१०५ तिककितवादिभ्योऽद्वन्द्वे । २।४।६८ ॥ तिककितवाः वङ्घ्रभण्डीरथाः उपक-लमकाः पफकनरकाः बकनखगुदपरिणद्धाः उञ्जककुभाः लङ्कशान्तमुखाः उत्तरशलङ्कटाः कृष्णाजिनकृष्णसुन्दराः आष्टकपिष्ठलाः अग्निवेशदशेरुकाः ॥ एते तिककितवादयः २३

१०५ उपकादिभ्योऽन्यतरस्यामद्वन्द्वे । २।४।६९ ॥ उपक लपक भ्रष्टक कपिष्ठल कृष्णाजिन कृष्णसुन्दर चूडारक आडारक गडुक उदङ्क सुधायुक अबन्धक पिङ्गलक पिष्ट सुपिष्ट (सुपिष्ठ) मयूरकर्ण खरीजङ्घ शलाथल पतञ्जल पदञ्जल कठेरणि कुषीतक कश-कृत्स्न (काशकृत्स्न) निदाघ कलशीकण्ठ दामकण्ठ कृष्णपिङ्गल कर्णक पर्णक जटिरक बधि-रक जन्तुक अनुलोम अनुपद प्रतिलोम जपजग्ध प्रतान अनभिहित कमक वराटक लेखाभ्र कमन्दक पिङ्गल वर्णक मसूरकर्ण मदाघ कवन्तक कमन्तक कदामत दामकण्ठ ॥ एते उपकादयः ॥ २४ ॥

तृतीयोऽध्यायः ।

२५० भृशादिभ्यो भुव्यच्चेर्लोपश्च हलः । ३।१।१२ ॥ भृश शीर्ष चपल मन्द पण्डित उत्सुक सुमनस् दुर्मनस् अभिमानस् उन्मनस् रहस् रोहत् रेहत् संश्रत् तुपत् शश्वत् भ्रमत् वेहत् शुचिस् शुचिर्वर्चस् अण्डर वर्चस् ओजस् सुरजस् अरजस् ॥ एते भृशादयः ॥ १ ॥

२५१ लोहितादिडाज्भ्यः क्यष् । ३।१।१३ ॥ लोहित चरित नील फेन मद्र हरित दास मन्द ॥ लोहितादिराकृतिगणः ॥ २ ॥

२५१ सुखादिभ्यः कर्तृवेदनायाम् । ३।१।१८ ॥ सुख दुःख तृप्त कृच्छ्र अक्ष आस्र अलीक प्रतीप करुण कृपण सोढ ॥ इत्येतानि सुखादीनि ॥ ३ ॥

२५२ कण्ठादिभ्यो यक् । ३।१।२७ ॥ कण्ठञ् मन्तु हणी वल्गु असु [मनस्] महीङ् लाट् लेट् इरस् इरञ् इरञ् दुवस् उषस् वेट् मेघा कुषुभ (नमस्) मगध तन्तस् पम्पस् (पपस्) सुख दुःख [भिक्ष चरम चरण अवर] सपर अरर (अरर्) भिषज् भिष्णुज् [अपर आर] इषुध वरण चुरण तुरण भुरण गद्गद एला केला खेला [वेला शेला] लिट् लोट् [लेखा लेख] रेखा द्रवस् तिरस् अगद उरस् तरण (तरिण) पयस संभूयस् सम्बर ॥ आकृतिगणोऽयम् ॥ इति कण्ठादिः ॥ ४ ॥

२७५ नन्दिग्रहिपचादिभ्यो ल्युणिन्यचः । ३।१।१३४ ॥ १ नन्दिवाशिमदिहू-
षिसाधिवर्धिशोभिरोचिभ्यो ण्यन्तेभ्यः संज्ञायाम् । नन्दनः वाशनः मदनः दूषणः साधनः
वर्धनः शोभनः रोचनः । सहितपिदमः संज्ञायाम् । सहनः तपनः दमनः जल्पनः रमणः
दर्पणः संक्रन्दनः संकर्षणः संहर्षणः जनार्दनः यवनः मधुसूदनः विभीषणः लवणः चित्तवि-
नाशनः कुलदमनः [शत्रुदमनः] ॥ इति नन्द्यादिः ॥ ५ ॥

२ ग्राही उत्साही उद्गासी उद्गासी स्थायी मन्त्री संमर्दी । रक्षश्रुवपशां नौ । निरक्षी
निश्रावी निपापी निशायी । याचुव्याह्वजवदवसां प्रतिषिद्धानाम् । अयाची अव्याहारी असं-
व्याहारी अत्राजी अवादी अवासी । अचामचित्तकर्तृकाणाम् । अकारी अहारी अविनायी
[विशायी विषायी] विशयी विषयी देशे । विशयी विषयी देशः । अभिभावी भूते । अप-
राधी उपरोधी परिभवी परिभावी ॥ इति ग्रहादिः ॥ ६ ॥

३ पच वच वप वद चल पत नदट् भपट् लृवट् चरट् गरट् तरट् चोरट् गाहट् सूरट्
देवट् [दोषट्] जर (रज) मर (मद) क्षम (क्षप) सेव कोप (कोप) मेघ नर्त व्रण
दर्श सर्प [दम्भ दर्प] जारभर श्वपच ॥ पचादिराकृतिगणः ॥ ७ ॥

२७७ * कप्रकरणे मूलविभुजादिभ्य उपसंख्यानम् * । ३।२।५ ॥ मूलवि-
भुज नखमुच काकगुह कुमुद महीध्र गिध्र ॥ आकृतिगणोऽयम् ॥ इति मूल-
विभुजादयः ॥ ८ ॥

२७८ * पार्श्वादिपूपसंख्यानम् * । ३।२।१५ ॥ पार्थ उदर पृष्ठ उत्तान अवमूर्-
धन् ॥ इतिपार्श्वादिः ॥ ९ ॥

३१६ भविष्यति गम्यादयः । ३।३।३ ॥ गमी आगमी भावी प्रस्थायी प्रतिरोधी
प्रतियोधी प्रतिबोधी प्रतियायी प्रतियोगी ॥ एते गम्यादयः ॥ १० ॥

३२२ * संपदादिभ्यः क्तिप् * । ३।३।९४ ॥ संपद् विपद् आपद् प्रतिपद् परि-
पद् ॥ एते संपदादयः ॥ ११ ॥

३३३ चिदादिभ्योऽङ् । ३।३।१०४ ॥ भिदा विदारणे । छिदा द्वैधीकरणे ।

विदा । क्षिपा । गुहा गिर्योषधयोः । श्रद्धा मेधा गोधा । आरा शल्याम् । हारा । कारा
बन्धने । क्षिया । तारा ज्योतिषि । धारा प्रपातने । रेखा चूडा पीडा वपा वसा मृजा । कृपः
संप्रसारणं च । कृपा ॥ इति भिदादिः ॥ १२ ॥

३७६ भीमादयोऽपादाने । ३।४।७४ ॥ भीम भीष्म भयानक वहचर (वह चरु)
प्रस्कन्द प्रपतन (प्रतपन) समुद्र सुव सुक् वृष्टि (वृष्टि) रक्षः संकसुक (शङ्कुसुक) मूर्ख
खलति ॥ आकृतिगणोऽयम् । इति भीमादिः ॥ १ ॥

चतुर्थोऽध्यायः ।

४३ अजाद्यतष्टाप् । ४।१।१४ ॥ अजा एडका कोकिला चटका अश्वा मूषिका बाला
होडा पाका वत्सा मन्दा विलाता पूर्वापहाणा (पूर्वापहाणा) अपरापहाणा । संभस्त्राजिनश-
णपिण्डेभ्यः फलात् । सदच्चाण्डप्रान्तशतैकेभ्यः पुष्पात् । शूद्रा चामहत्पूर्वा जातिः । कुञ्चा
उष्णिहा देवविशा ज्येष्ठा कनिष्ठा । मध्यमा पुंयोगेऽपि । मूलान्नजः । दंष्ट्रा ॥ एतेऽजा-
दयः ॥ १ ॥

२६ न षट्स्वस्त्रादिभ्यः । ४।१।१० ॥ स्वस्र दुहितृ ननान्द यातृ मातृ तिस्र चतस्र ॥
इति स्वस्त्रादिः ॥ २ ॥

४७ नित्यं सपत्न्यादिषु । ४।१।३५ ॥ समान एक वीर पिण्ड श्व (शिरी) भ्रातृ
भद्र पुत्र दासाच्छन्दसि ॥ इति समानादिः ॥ ३ ॥

४७ षिद्वौरादिभ्यश्च । ४।१।४१ ॥ गौर मत्स मनुष्य शृङ्ग पिङ्गल हय गवय मुकय
ऋष्य [पुट तूणु] द्रुण द्रोण हरिण कोकण (कारण) पटर उणक [आमल] आमलक
कुवल बिम्ब बदर फर्कर (कर्करक) तर्कार शर्कार पुष्कर शिखण्ड सलद शष्कण्ड सनन्द
सुषम सुषव अलिन्द गडुल षण्डश आथक आनन्द आश्वत्थ सृपाट आखक (आपच्चिक) शष्कुल
सूर्य (सूर्म) शूर्प सूच यूष (पूष) यूथ सूप मेथ बलक घातक सल्लक मालक मालत साल्वक
वेतस वृक्ष (वृस) अतस [उभय] भृङ्ग मह मठ छेद पेश मेद श्वन् उक्षन् अनुडुही अनडुही
एषणः करणे । देह देहल काकादन गवादन तेजन रजन लवण औद्गाहमानि ओद्गाहमानि
गौतम (गोतम) [पारक] अयस्थूण (अयःस्थूण) भौरिकि भौलिकि भौलिङ्गियान मेघ आलम्बि
आलचि आलब्धि आलक्षि केवाल आपक आरट नट टोट नोट मूलाट शातन [पोतन]
पातन पाठन (पानठ) आस्तरण अधिकरण अधिकार अग्रहायणी (आग्रहायणी) प्रत्यवरो
हिणी [सेचन] सुमङ्गलात्संज्ञायाम् । अण्डर सुन्दर मण्डल मन्थर मङ्गल पट पिण्ड [षण्ड]
उर्द गुर्द शम सूद औड (आर्द्र) हृद (हृद) पाण्ड [भाण्डल] भाण्ड [लोहाण्ड]
कदर कन्दर कदल तरुण तलुन कल्माष बृहत् महत् [सोम] सौधर्म रोहिणी नक्षत्रे
रेवती नक्षत्रे । विकल निष्कल पुष्कल । कटाच्छोणिवचने । पिप्पल्यादयश्च । पिप्पली

हरितकी (हरीतकी) कोशातकी शमी वरी शरी पृथिवी क्रोष्टु मातामह पितामह ॥ इति गौरादिः ॥ ४ ॥

४८ बह्नादिभ्यश्च ॥ ४११४५ ॥ बहु पद्धति अञ्जति अङ्कति अंहति शकटि (शक्ति) शक्तिः शस्त्रे । शारि वारि राति राडि [शाधि] अहि कपि यष्टि मुनि । इतः प्राण्यङ्गात् । कृदिकारादक्तिनः । सर्वतोऽक्तिन्नर्थादित्येके । चण्ड अराल कृष्ण कमल विकट विशाल विशङ्कट भरुज ध्वज चन्द्रभागान्नद्याम् (चन्द्रभागा नद्याम्) कल्याण उदार पुराण अहन् क्रोड नख खुर शिखा बाल शफ गुद ॥ आकृतिगणोऽयम् । तेन भग गल राग इत्यादि ॥ इति बह्नादयः ॥ ५ ॥

५१ शार्ङ्गरवाद्यञो डीन् ॥ ४११७३ ॥ शार्ङ्गरव कापटव गौग्गुलव ब्राह्मण वैद गौतम कामण्डलेय ब्राह्मणकृतेय [आनिचेय] आनिधेय आशोकेय वात्स्यायन मौञ्जयन कैकस काप्य (काव्य) शैब्य एहि पर्येहि आश्मरथ्य औदपान अराल चण्डाल वतण्ड भोगवद्गौरिमतोः संज्ञायां घादिषु [६३१४३] नित्यं ह्रस्वार्थम् । नृनरयोर्वृद्धिश्च ॥ इति शार्ङ्गरवादिः ॥ ६ ॥

१०९ क्रौड्यादिभ्यश्च ॥ ४११८० ॥ क्रौडि लाडि व्याडि आपिशलि आपक्षिति चौटयत चैपयत (वैटयत) सैकयत बैल्वयत सौधातकि । सूत युवत्याम् । भोज क्षत्रिये । यौतकि कोटि भौरिकि भौलिकि [शाल्मलि] शालास्थलि कापिष्ठलि गौकक्ष्य ॥ इति क्रौड्यादिः ॥ ७ ॥

१०७ अश्वपत्यादिभ्यश्च ॥ ४११८४ ॥ अश्वपति [ज्ञानपति] शतपति धनपति गणपति [स्थानपति यज्ञपति] राष्ट्रपति कुलपति गृहपति [पशुपति] धान्यपति धन्वपति [बन्धुपति धर्मपति] सभापति प्राणपति क्षेत्रपति ॥ इत्यश्वपत्यादिः ॥ ८ ॥

९८ उत्सादिभ्योऽञ् ॥ ४११८६ ॥ उत्स उदपान विकर विनद महानद महानस महाप्राण तरुण तलुन । वष्कयासे । पृथिवी [धेनु] पङ्क्ति जगती त्रिष्टुप् अनुष्टुप् जनपद भरत उशीनर ग्रीष्म पीलु कुण । उदस्थान देशे । पृषदंश भलकीय रथंतर मध्यंदिन बृहत् महत् सत्त्वत् कुरु पञ्चाल इन्द्रावसान उष्णिह् ककुम् सुवर्ण देव ग्रीष्मादच्छन्दसि ॥ इत्युत्सादिः ॥ ९ ॥

१०२ बाह्नादिभ्यश्च ॥ ४११९६ ॥ बाहु उपबाहु उपवाकु निवाकु शिवाकु वटाकु उपनिन्दु (उपविन्दु) वृषली वृकला चूडा बलाका मूषिका कुशला भगला (छगला) ध्रुवका [ध्रुवका] सुमित्रा दुर्मित्रा पुष्करसद् अनुहरत् देवशर्मन् अग्निशर्मन् [भद्रशर्मन् सुशर्मन्] कुनामन् (सुनामन्) पञ्चन् सप्तन् अष्टन् । अमितौजसः सलोपश्च । सुधावत् उदञ्चु शिरस् माष शराविन् मरीचि क्षेमवृद्धिन् शृङ्खलतोदिन् खरनादिन् नगरमर्दिन् प्राकारमर्दिन् लोमन् अजीगर्त कृष्ण युधिष्ठिर अर्जुन साम्ब गद प्रद्युम्न राम (उदङ्क) । उदकः

संज्ञायाम् । संभूयोम्भसोः सलोपश्च ॥ आकृतिगणोऽयम् ॥ तेन । सात्त्विकः जाङ्घिः
ऐन्दशर्मिः आजघेनविः इत्यादि ॥ इति बाह्यादयः ॥ १० ॥

१०१ गोत्रे कुञ्जादिभ्यश्चफञ् ॥ १०११९८ ॥ कुञ्ज ब्रध्न शङ्ख भस्मन् गण लोमन्
शठ शाक शुण्डा शुभ विपाश स्कन्द स्कम्भ ॥ इति कुञ्जादिः ॥ ११ ॥

१०१ नडादिभ्यः फक् ॥ १०११९९ ॥ नड चर (वर) वक मुञ्ज इतिक इतिश
उपक (एक) लमक । शलङ्कु कलङ्क च । सप्तल वाजप्य तिक । अग्निशर्मन्वृषगणे ।
प्राण नर सायक दास मित्र द्विप पिङ्गर पिङ्गल किङ्कर किङ्कल (कातर) फातल काश्यप
(कुश्यप) काश्य काल्य (काव्य) अज अमुष्म (अमुष्य) कृष्णरणौ ब्राह्मणवासिष्ठे ।
अमित्र लिगु चित्र कुमार । क्रोष्टु क्रोष्टं च । लोह दुर्ग स्तम्भ शिंशपा अग्र तृण शकट सुम-
नस् सुमत मिमत ऋक् जलंधर युगंधर हंसक दण्डिन् हस्तिन् [पिण्ड] पञ्चाल चमसिन्
सुकृत्य स्थिरक ब्राह्मण चटक बदर अश्वल खरप लङ्क इन्ध अस्त्र कामुक ब्रह्मदत्त उदुम्बर
शोण अलोह दण्डप ॥ इति नडादिः ॥ १२ ॥

१०१ अनृष्यानन्तर्ये विदादिभ्योऽञ् ॥ १०१११०४ ॥ विद उर्व कश्यप कुशिक
भरद्वाज उपमन्यु किलात कन्दर्प (किंदर्म) विश्वानर ऋषिषेण (ऋषिषेण) ऋतभाग
हर्यश्च प्रियक आपस्तम्ब कूचवार शरद्वत् शुनक (शुनक्) धेनु गोपवन शिशु बिन्दु
[भोगक] भाजन (शमिक) अश्वावतान श्यामाक श्यामक (श्यावलि) श्यापर्ण हरित
किंदास वह्मस्क अर्कजूष (अर्कलूष) बध्योग विष्णुवृद्ध प्रतिबोध रचित (रथीतर)
रथन्तर गविष्ठिर निषाद (शबर अलस) मठर (मृडाकु) सृपाकु मृदु पुनर्भू पुत्र दुहितृ
जनान्द । परस्त्री परशु च ॥ इति विदादिः ॥ १३ ॥

१०२ गर्गादिभ्यो यञ् ॥ १०१११०५ ॥ गर्ग वत्स । वाजासे । संकृति अज व्याघ्र-
पात् विदभृत् प्राचीनयोग (अगस्ति) पुलस्ति चमस रेभ अग्निवेश शङ्ख शठ शक एक
धूम अवट मनस् धनंजय वृक्ष विश्वावसु जरमाण लोहित शंसित बभ्रु वल्गु मण्डु गण्डु
शङ्ख लिगु पुहल मन्तु मङ्गु आलिगु जिगीषु मनु तन्तु मनायी सूनु कथक कन्थक ऋक्ष
तृक्ष (वृक्ष) [तनु] तरुक्ष तलुक्ष तण्ड वतण्ड कपिकत (कपि कत) कुरुकत अनडुह
कण्व शकल गोकक्ष अगस्त्य कण्डिनी यज्ञवल्क पर्णवल्क अभयजात विरोहित वृषगण रङ्ग-
गण शण्डिल वर्णक (चणक) चुलुक मुद्गल मुसल जमदग्नि पराशर जतूकर्ण [जातूकर्ण]
महित मन्त्रित अश्मरथ शर्कराक्ष पूतिमाष स्थूरा अदरक [अररक] एलाक पिङ्गल कृष्ण
गोलन्द उल्लक तितिक्ष भिषज [भिषज्] [भिष्णज्] भडित भण्डित दलम् चेकित चिकि-
त्सित देवह् इन्द्रह् एकल पिप्पल बृहदग्नि [सुलोहिन्] सुलाभिन् उक्थ कुटीगु ॥ इति
गर्गादिः ॥ १४ ॥

१०२ अश्वादिभ्यः फञ् ॥ १०११११० ॥ अश्व अश्मन् शङ्ख शद्रक विद पुट

रोहिण खर्जूर (खजूर) [खञ्जार वस्त] पिञ्जूल भडिल भण्डिल भडित भण्डित [प्रकृत रामोद] क्षान्त [काश तीक्ष्ण गोलाङ्क अर्क स्वर स्फुट चक्र श्रविष्ठ] पविन्द पवित्र गोमिन् श्याम धूम धूम्र वाग्मिन् विश्वानर कुट । शप आत्रेये । जन जड खड ग्रीष्म अर्ह कित विशंप विशाल गिरि चपल चुप दासक वैल्य (वैल्व) प्राच्य [धर्म्य] आनडुह्य । पुंसि जाते । अर्जुन [प्रहृत] सुमनस् दुर्मनस् मन (मनस्) [प्रान्त] ध्वन । आत्रेय भरद्वाजे । भरद्वाज आत्रेये । उत्स आतव कितव [वद धन्य पाद] शिव खदिर ॥ इत्यश्वादिः ॥ १५ ॥

१०२ शिवादिभ्योऽण् । ४।१।११२ ॥ शिव प्रोष्ठ प्रोष्ठिक चण्ड जम्भ भूरि दण्ड कुठार ककुम् (ककुभा) अनभिम्भान कोहित मुख संधि मुनि ककुत्स्थ कहोड कोहड कह्य कह्य रोध कपिञ्जल (कुपिञ्जल) खञ्जन वतण्ड तृणकर्ण क्षीरहृद जलहृद परिल [पथक] पिष्ट हैहय [पार्षिका] गोपिका कपिलिका जटिलिका बधिरिका मञ्जीरक [मजिरक] वृष्णिक खञ्जास खञ्जाह [कर्मार] रेख लेख आलेखन विश्रवण रवण वर्तनाक्ष ग्रीवाक्ष [पिटक विटक] पिटाक तृक्षाक नभाक ऊर्णनाभ जरत्कारु [पृथा उत्क्षेप] पुरोहितिका सुरोहितिका सुरोहिका आर्यश्चेत (अर्यश्चेत) सुपिष्ट मसुरकर्ण मयूरकर्ण [खर्जूरकर्ण] कदूरक तक्षन् ऋष्टिषेण गङ्गा विपाश यस्क लब्ध द्रुह्य अयस्थूण तृणकर्ण (तृण कर्ण) पर्ण भलन्द विरूपाक्ष भूमि इला सपत्नी । द्यचोः नद्याः । त्रिवेणी त्रिवणं च ॥ इति शिवादिः ॥ आकृतिगणः ॥ १६ ॥

१०३ शुभ्रादिभ्यश्च । ४।१।१२३ ॥ शुभ्र विष्ट पुर (विष्टपुर) ब्रह्मकृत शतद्वार शलाथल शलाकाभ्र लेखाभ्र (लेखात्र) विकंसा (विकास) रोहिणी रुहिणी धर्मिणी दिश शालूक अजवस्ति शकंधि विमातृ विधवा शुक विश देवतर शकुनि शुक उग्र ज्ञातल (शतल) बन्धकी मृकण्डु विसि अतिथि गोदन्त कुशाम्ब मकष्ट शाताहर पवष्टुरिक सुनामन् । लक्ष्मणश्यामयोर्वासिष्ठे । गोधा कृकलास अणीव प्रवाहण भरत (भारत) भरम मृकण्डु कर्पूर इतर अन्यतर आलीढ सुदन्त सुदक्ष सुवक्षस् सुदामन् कद्रुतुद अकशाय कुमारिका कुठारिका किशोरिका अम्बिका जिह्वाशिन् परिधि वायुदत्त शकल शलाका खड्गुर कुबेरिका अशोका गन्धपिङ्गला खडोन्मत्ता अनुदृष्टिन् (अनुदृष्टि) जरतिन् बलीवर्दिन् विम्र बीज जीव श्वन् अश्मन् अश्व अजिर ॥ इति शुभ्रादिः ॥

आकृतिगणः ॥ १७ ॥

१०४ कल्याण्यादीनामिनङ् च । ४।१।१२६ ॥ कल्याणी सुभगा दुर्भगा बन्धकी अनुदृष्टि अनुसृति (अनुसृष्टि) जरती बलीवर्दी ज्येष्ठा कनिष्ठा मध्यमा परस्त्री ॥ इति कल्याण्यादिः ॥ १८ ॥

१०५ गृष्ट्यादिभ्यश्च । ४।१।१३६ ॥ गृष्टि हृष्टि बलि हलि विश्रि कुद्रि अजवस्ति मित्रयु ॥ इति गृष्ट्यादिः ॥ १९ ॥

१०६ रेवत्यादिभ्यष्टक् । ४।१।१४६ ॥ रेवती अश्वपाली मणिपाली द्वारपाली वृकव-
च्चिन् वृकवन्धु वृकग्राह कर्णग्राह दण्डग्राह कुकुटाक्ष (ककुदाक्ष) चामरग्राह ॥ इति
रेवत्यादिः ॥ २० ॥

१०७ कुर्वादिभ्यो ण्यः । ४।१।१५१ ॥ कुरु गर्गर मङ्गुष अजमार रथकार वावदूक ।
सम्राजः क्षत्रिये । कवि मति (विमति) कापिञ्जलादि वाक् वामरथ पितृमत् इन्द्रजाली
एजि वातकि दामोष्णीषि गणकारि कैशोरि कुट शालाका (शलाका) मुर पुर एरका शुभ्र
अभ्र दर्भ केशिनी । वेनाच्छन्दसि । शूर्पणाय श्यावनाय श्यावरथ शावपुत्र सत्यंकार वडभीकार
पथिकार मूढ शकन्धु शङ्कु शाक शालिन् शालीन कर्तृ हर्तृ इन पिण्डी तक्षन् वामरथस्य
कण्वादिवत्स्वरवर्जम् ॥ इति कुर्वादिः ॥ २१ ॥

१०७ तिकादिभ्यः फिञ् । ४।१।१५४ ॥ तिक कितव संज्ञाबालशिख (संज्ञा बाला
शिखा) उरस् शाख्य सैन्धव यमुन्द रूप्य ग्राम्य नील अमित्र गोकक्ष कुरु देवरथ तैतिल औरस
कौरव्य भौरिकि भौलिकि चौपयत चैटयत शीकयत क्षैतयत वाजवत चन्द्रमस् शुभ गङ्गा वरेण्य
सुपामन् आरब्ध बाह्यक खलपक वृष लोमक उदन्य यज्ञ ॥ इति तिकादिः ॥ २२ ॥

१०७ वाकिनादीनां कुक्च । ४।१।१५८ ॥ वाकिन गौधेर कार्कश काक लङ्का ।
चर्मिर्मणिर्नलोपश्च ॥ इति वाकिनादिः ॥ २३ ॥

१०८ कम्बोजाष्टक् । ४।१।१७५ ॥ कम्बोज चोल केरल शक यवन ॥ इति
कम्बोजादिः ॥ २४ ॥

१०८ न प्राच्यभर्गादिर्धौधेयादिभ्यः । ४।१।१७८ ॥ १ भर्ग करुश केकय
कश्मीर साल्व सुस्थाल उरस् कौरव्य ॥ इति भर्गादिः ॥ २५ ॥

२ धौधेय शौक्रेय शौभ्रेय ज्यावाण्य धौर्तेय धार्तेय त्रिगर्त भरत उशीनर ॥ इति
धौधेयादिः ॥ २६ ॥

१११ भिक्षादिभ्योऽण् । ४।२।३८ ॥ भिक्षा गर्भिणी क्षेत्र करीष अङ्गार चर्मिन्
धर्मिन् सहस्र युवति पदाति पद्धति अथर्वन् दक्षिणा भरत विषय श्रोत्र ॥ इति
भिक्षादिः ॥ २७ ॥

११२ खण्डिकादिभ्यश्च । ४।२।४५ ॥ खण्डिका वडवा । क्षुद्रकमालवात् सेनासंज्ञा-
याम् । भिक्षुक शुक उल्लक ध्वन् अहन् युगवरत्रा हलबन्धा ॥ इति खण्डिकादिः ॥ २८ ॥

११२ पाशादिभ्यो यः । ४।२।४९ ॥ पाश तृण धूम वात अङ्गार पाटल पोटागल
पिटक पिटाक हल नट वन ॥ इति पाशादिः ॥ २९ ॥

११२ * खलादिभ्य इनिर्वक्तव्यः * ॥ १४२॥५१ ॥ खल डाक कुटुम्ब शाक कुण्डलिनी ॥ इति खलादिराकृतिगणः ॥ ३० ॥

११२ राजन्यादिभ्यो वुञ् ॥ १४२॥५३ ॥ राजन्य आमृत बाभ्रव्य शालङ्कायन दैव-यातव (देवयात) [अत्रीड वरत्रा] जालंधरायण [राजायन] तेलु आत्मकामेय अम्बरी-षपुत्र वसाति बैल्ववन शैल्लष उदुम्बर तीव्र बैल्वल आर्जुनायन संप्रिय दाक्षि ऊर्णनाभ ॥ इति राजन्यादिराकृतिगणः ॥ ३१ ॥

११३ भौरिक्याद्यैषुकार्यादिभ्यो विधल्भक्तलौ ॥ १४२॥५४ ॥ १ भौरिकी भौलिकी चौपयत चौपटत (चैटयत) काण्य वाणिजक वाणिकाज्य (वालिकाज्य) सैकयत वैकयत् ॥ इति भौरिक्यादिः ॥ ३२ ॥

१ ऐषुकारि सारस्यायन (सारसायन) चान्द्रायण व्याक्षायण व्याक्षायण औडायन जौल्लायन खाडायन दासमित्रि दासमित्रायण शौद्रायण दाक्षायण शापण्डायन (शाय-ण्डामन) तार्क्ष्यायण शौभ्रायण सौवीर [सौवीरायण] शपण्ड (शयण्ड) शौण्ड शयाण्डि (शयाण्ड) वैश्वमानव वैश्वध्वेनव (वैश्वधेनव) नड तुण्डदेव विश्वदेव [सापिण्ड] ॥ इत्यैषुकार्यादिः ॥ ३३ ॥

११३ क्रतूकथादिसूत्रान्ताष्टक ॥ १४२॥६० ॥ उक्थ लोकायत न्यास न्याय पुन-रुक्त निरुक्त निमित्त द्विपदा ज्योतिष अनुपद अनुकल्प यज्ञ धर्म चर्चा क्रमेतर श्लक्ष (श्लक्ष्ण) संहिता पदक्रम संघट (संघट्ट) वृत्ति परिषद् संग्रह गण [गुण] आयुर्देव (आयुर्वेद) ॥ इत्युक्थादिः ॥ ३४ ॥

११४ क्रमादिभ्यो वुन् ॥ १४२॥६१ ॥ क्रम पद शिक्षा सीमांसा सामन् ॥ इति क्रमादिः ॥ ३५ ॥

११४ वसन्तादिभ्यष्टक् ॥ १४२॥६३ ॥ वसन्त ग्रीष्म वर्षा शरद् शरत् हेमन्त शिशिर प्रथम गुण चरम अनुगुण अथर्वन् आथर्वण ॥ इति वसन्तादिः ॥ ३६ ॥

११५ संफलादिभ्यश्च ॥ १४२॥७५ ॥ संकल पुष्कल उत्तम उडुप उद्वेप उत्पुट कुम्भ निधान सुदक्ष सुदत्त सुभूत सुपूत सुनेत्र सुमङ्गल सुपिङ्गल सूत सिकत पूतिका (पूतिक) पूलास कूलास निवेश (गवेश) गम्भीर इतर आन् अहन् लोमन् वेमन् चरण (वरुण) बहुल सद्योज अभिपिक्त गोभृत् राजभृत् भल्ल मल्ल माल ॥ इति संफलादिः ॥ ३७ ॥

११५ सुवास्त्वादिभ्योऽण् ॥ १४२॥७७ ॥ सुवास्तु (सुवस्तु) वर्ण भण्डु खण्डु सेवा-लिन् कर्पूरिन् शिखण्डिन् गर्त कर्कश शकटीकर्ण कृष्णकर्ण [कर्क] कर्कन्धुमती गोह अहिसक्थ ॥ इति सुवास्त्वादिः ॥ ३८ ॥

११५ वुञ्छणकठजिलसेनिरद्वययफक्किफजिञ्ज्यककठकोऽरीहणकू-शाश्वैर्यकुसुदकोशतृणप्रेक्षाश्मसंखिसंकोशबलपक्षकर्णसुतंगमप्रगदि-

नवराहकुमुदादिभ्यः । ४।२।८० ॥ १ अरीहण (अहीरण) द्रुघण द्रुहण भलग (भगल) उलन्द किरण सांपरायण कौष्ट्रायण औष्ट्रायण त्रैगर्तायन मैत्रायण भास्त्रायण वैमतायण (वैमतायन) गौमतायन सोमतायण सौसायन धौमतायन सौमायन ऐन्द्रायण कौद्रायण (कौद्रायण) खाडायन शाण्डिल्यायन रायस्पोष विपथ विपाश उद्ण्ड उदञ्चन खाण्डवीरण वीरण काशकृत्स्न जाम्बवत शिशपा रैवत (रेवत) बिल्व सुयज्ञ शिरीष बधिर जम्बु खदिर सुशर्मन् (सशर्मन्) भलन्तु भलन्दन खण्डु कलन यज्ञदत्त ॥ **इत्यरीहणादिः** ॥ ३९ ॥

२ कृशाश्च अरिष्ट अरिश्म वेश्मन् विशाल लोमश रोमश रोमक लोमक शवल कूटवर्चल सुवर्चल सुकर सूकर प्रातर् (प्रतर) सदृश पुरग पुराग मुख धूम अजिन विनत अवनत कुविद्यास (कुविद्यास) पराशर अरुस् अयस् मौद्गल्याकर (मौद्गल्य युकर) ॥ **इति कृशाश्वादिः** ॥ ४० ॥

३ ऋश्य (हृष्य) न्यग्रोध शर निलीन [निवास निवात] निधान निबन्धन (निबन्ध) [विबद्ध] परिगूढ [उपगूढ] असनि सित मत वेश्मन् उत्तराश्मन् अश्मन् स्थूलबाहु खदिर शर्करा अनडुह (अनडुह्) अरडु परिवंश वेणु वीरण खण्ड दण्ड परिवृत्त कर्दम अंशु ॥ **इत्यृश्यादिः** ॥ ४१ ॥

४ कुमुद शर्करा न्यग्रोध इक्कट संकट कङ्कट गर्त बीज परिवाप निर्यास शकट कच मधु शिरीष अश्वत्थ बल्वज यवास कूप विकङ्कट दशग्राम ॥ **इति कुमुदादिः** ॥ ४२ ॥

५ काश पाश अश्वत्थ पलाश पीयूक्षा चरण वास नड वन कर्दम कच्छूल कङ्कट गुह विस तृण कर्पूर बर्बर मधुर ग्रह कपित्थ जतु सीपाल ॥ **इति काशादिः** ॥ ४३ ॥

६ तृण नड मूल वन पर्ण वर्ण वराण बिल पुल फल अर्जुन अर्ण युवर्ण बल चरण वुस ॥ **इति तृणादिः** ॥ ४४ ॥

७ प्रेक्षा फलका (हलका) बन्धुका ध्रुवका क्षिपका न्यग्रोध इक्कट कङ्कट संकट कट कूप बुक पुक पुट मह परिवाप यवाष ध्रुवका गर्त कूपक हिरण्य ॥ **इति प्रेक्षादिः** ॥ ४५ ॥

१२६ ॥ ८ अश्मन् यूथ ऊष मीन नद दर्भ वृन्द गुद खण्ड नग शिखा कीट पाम कन्द कान्द कुल गह्व गुड कुण्डल पीन गुह ॥ **इत्यश्मादिः** ॥ ४६ ॥

९ सखि अग्निदत्त वायुदत्त सखिदत्त [गोपिल] भल्लपाल (भल्ल पाल) चक्र चक्रवाक छगल अशोक करवीर वासव वीर पूर वज्र कुशीरक शीहर (सीहर) सरक सरस समर समल सुरस रोह तमाल कदल सप्तल ॥ **इति सख्यादिः** ॥ ४७ ॥

१० संकाश कपिल कश्मीर [समीर] सूरसेन सरक सूर । सुपथिन्पन्थ च । (यूप यूथ) अंश अङ्ग नासा पलित अनुनाश अश्मन् कूट मलिन दश कुम्भ शीर्ष चिरन्त (विरत) समल सीर पञ्जर मन्थ नल रोमन् लोमन् पुलिन सुपरि कटिप सकर्णक वृष्टि तीर्थ अगस्ति विकर नासिका ॥ **इति संकाशादिः** ॥ ४८ ॥

११ बल चुल नल दल वट लकुल उरल पुख (पुल) मूल उलडुल (उल डुल)
वन कुल ॥ इति बलादिः ॥ ४९ ॥

१२ पक्ष तुक्ष तुष कुण्ड अण्ड कम्बलिका वलिक चित्र अस्ति । पथः पन्थ च । कुम्भ
सीरक सरक सकल सरस समल अतिश्वन् रोमन् लोमन् हस्तिन् मकर लोमक शीर्ष निवात
पाक सहक (सिंहक) अङ्कुश सुवर्णक हंसक हिंसक कुत्स बिल खिल यमल हस्त कल
सकर्णक ॥ इति पक्षादिः ॥ ५० ॥

१३ कर्ण वसिष्ठ अर्क अर्कलप दुपद आनडुह्य पाञ्चजन्य स्फिग् (स्फिज) कुम्भी कुन्ती
जित्वन् जीवन्त कुलिश आण्डीवत् (आण्डीवत) जैव जैत्र आकन (आनक) ॥ इति
कर्णादिः ॥ ५१ ॥

१४ सुतंगम मुनिचित विप्रवचित महाचित महापुत्र स्वन श्वेत गडिक (खडिक) शुक्र
विग्र बीजवापिन् (बीज वापिन्) अर्जुन श्वन् अजिर जीव खण्डित कर्ण विग्रह ॥ इति
सुतंगमादिः ॥ ५२ ॥

१५ प्रगदिन् मगदिन् मददिन् कविल खण्डित गदित चूडार भडार मन्दार कोविदार ॥
इति प्रगद्यादिः ॥ ५३ ॥

१६ वराह पलाशा (पलाश) शीरीष (शिरीष) पिनद्ध निबद्ध बलाह स्थूल विदग्ध
[विजग्ध] निमग्न [निभग्न] बाहु खदिर शर्करा ॥ इति वराहादिः ॥ ५४ ॥

१७ कुमुद गोमथ रथकार दशग्राम अश्वत्थ शाल्मलि [शिरीष] मुनिस्थल कुण्डल कूट
मधुकर्ण घासकुन्द शुचिकर्ण ॥ इति कुमुदादिः ॥ ५५ ॥

११७ वरणादिभ्यश्च । ४।२।८२ ॥ वरणा शृङ्गी शाल्मलि शुण्डी शयाण्डी पर्णी
ताम्रपर्णी गोद आलिङ्गयान जालपदी (जानपदी) जम्बू पुष्कर चम्पा पम्पा बल्गु उज्जयिनी
गया मथुरा तक्षशिला उरसा गोमती बलभी ॥ इति वरणादिः ॥ ५६ ॥

११७ मध्वादिभ्यश्च । ४।२।८६ ॥ मधु विस स्थाणु वेणु कर्कन्धु शमी करीर हिम
किशरा शर्याण मरुत् वार्दाली शर इष्टका आमुति शक्ति आसन्दी शकल शलाका आमिषी
इक्षु रोमन् रुष्टि रुप्य तक्षशिला कड वट वेट ॥ इति मध्वादिः ॥ ५७ ॥

११७ उत्करादिभ्यश्च । ४।२।९० ॥ उत्कर संफल शफर पिप्पल पिप्पलीमूल
अश्मन् सुवर्ण खलाजिन तिक कितव अणक त्रैवण पिचुक अश्वत्थ काश क्षुद्र भस्त्रा शाल
जन्या अजिर चर्मन् उत्क्रोश शान्त खदिर शूर्पणाय श्यावनाय नैवाकव तृण वृक्ष शाक
पलाश विजिगीषा अनेक आतप फल संपर अर्क गर्त अग्नि वैराणक इडा अरण्य निशान्त
पर्ण नीचायक शंकर अवरोहित क्षार विशाल वेत्र अरीहण खण्ड वातागार मन्त्रणार्ह इन्द्रवृक्ष
नितान्तवृक्ष आर्द्रवृक्ष ॥ इत्युत्करादिः ॥ ५८ ॥

११८ नडादीनां कुक्च । ४।२।९१ ॥ नड प्लक्ष विल्व वेणु वेत्र वेतस इक्षु काष्ठ
कोत तृण । क्रुञ्चा हस्तत्वं च । तक्षत्रलोपश्च ॥ इति नडादिः ॥ ५९ ॥

११८ कच्यादिभ्यो ढक्ञ् । ४।२।९५ ॥ कत्रि उम्भि पुष्कर पुष्कल मोदन कुम्भी
कुण्डिन नगरी माहिष्मती वर्मती उल्या ग्राम । कुड्याया यलोपश्च ॥ इति कच्यादिः ६०

११८ नद्यादिभ्यो ढक् । ४।२।९७ ॥ नदी मही वाराणसी श्रावस्ती कौशाम्बी वन-
कौशाम्बी काशपरी काशफारी (काशफरी) खादिरा पूर्वनगरी पाठा माया शाल्वदावा सेतकी ।
वाडवाया वृषे ॥ इति नद्यादिः ॥ ६१ ॥

११९ प्रस्थोत्तरपदपलद्यादिकोपधादण् । ४।२।११० ॥ पलदी परिषद् रोमक
वाहीक कलकीट बहुकीट जालकीट कमलकीट कमलकीकर कमलभिद्रा गौष्ठी नैकती परिखा
शूरसेन गोमती पट्चर उदपान यकूलोम ॥ इति पलद्यादिः ॥ ६२ ॥

१२० काद्यादिभ्यष्टञ्जिठौ । ४।२।११६ ॥ काशि चेदि (वेदि) सांयाति संवाह
अच्युत मोदमान शकुलाद हस्तिकर्षू कुनामन् हिरण्य करण गोवासन भारङ्गी अरिंदम
अरित्र देवदत्त दशग्राम शौवावतान युवराज उपराज देवराज मोदन सिन्धुमित्र दासमित्र
सुधामित्र सोममित्र छागमित्र साधामित्र (सधमित्र) । आपदादिपूर्वपदात्कालान्तात् । आपद्
ऊर्ध्वं तत् ॥ इति काद्यादिः ॥ ६३ ॥

१२१ धूमादिभ्यश्च । ४।२।१२७ ॥ धूम षडण्ड शशादन अर्जुनाव माहकस्थली
आनकस्थली माहिषस्थली मानस्थली अट्टस्थली मद्रकस्थली समुद्रस्थली दाण्डायनस्थली राजस्थली
विदेह राजगृह सात्रासाह शप्प मित्रवर्ध (मित्रवर्ध) मज्जाली मद्रकूल आजीकूल ब्यहव
(ब्याहाव) व्यहव (व्याहाव) संस्फाय बर्वर वर्ज्य गर्त आनर्त माठर पाथेय घोष पल्ली
आराजी धार्तराजी आवय तीर्थ । कूलात्सौवीरेषु । समुद्रान्नावि मनुष्ये च । कुक्षि अन्तरीप-
द्वीप अरुण उज्जयनी पट्टार दक्षिणापथ साकेत ॥ इति धूमादिः ॥ ६४ ॥

१२१ कच्छादिभ्यश्च । ४।२।१३३ ॥ कच्छ सिन्धु वर्णु गन्धार मधुमत् कम्बोज कश्मीर
साल्व कुरु अनुषण्ड द्वीप अनूप अजवाह विजापक कलतर रङ्गु ॥ इति कच्छादिः ॥ ६५ ॥

१२१ गहादिभ्यश्च । ४।२।१३८ ॥ गह् अन्तस्थ सम विषम मध्य । मध्यंदिन
चरणे । उत्तम अङ्ग वङ्ग मगध पूर्वपक्ष अपरपक्ष अधमशाख उत्तमशाख एकशाख समानशाख
समानग्राम एकग्राम एकवृक्ष एकपलाश इष्वग्र इष्वनीक अवस्यन्दन कामप्रस्थ खाडायन
काठेरणि लावेरणि सौमित्रि शैशिरि आसुत् दैवशर्मि श्रौति आहिंसि आमित्रि व्याडिवैजि
आध्यश्चि आनुशंसि शौङ्गि आग्निशर्मि भौजि वाराटकी वाल्मिकी (वाल्मीकि) क्षैमवृद्धि
आश्वत्थि औद्गाहमानि ऐकविन्दवि दन्ताग्र हंस तत्वग्र (तन्त्वग्र) उत्तर अन्तर (अनन्तर)
मुखपार्श्वतसोर्लोपः । जनपरयोः कुक्च । देवस्य च ॥ इति गहादिः ॥ वेणुकादिभ्यश्छण् ॥
आकृतिगणः ॥ ६६ ॥

१२३ संधिवेलाद्यृतुनक्षत्रेभ्योऽण् । ४।३।१६ ॥ संधिवेला संध्या अमावास्या त्रयोदशी चतुर्दशी पञ्चदशी पौर्णमासी प्रतिपत् । संवत्सरात्फलपर्वणोः ॥ इति संधिवेलादिः ॥ ६७ ॥

१२५ दिगादिभ्यो यत् । ४।३।५४ ॥ दिश् वर्ग पूग गण पक्ष धाय्य मित्र मेधा अन्तर पथिन् रहस् अलीक उखा साक्षिन् देश आदि अन्त मुख जघन मेघ यूथ । उदका-त्संज्ञायाम् । ज्ञाय (न्याय) वंश वेश काल आकाश ॥ इति दिगादिः ॥ ६८ ॥

१२५ * परिमुखादिभ्यश्च * । ४।३।५९ ॥ परिमुख परिहनु पर्योष्ठ पर्युल्लखल परिसीर उपसीर उपस्थूण उपकलाप अनुपथ अनुपद अनुगङ्गा अनुतिल अनुसीत अनुसाय अनुसीर अनुमाष अनुयव अनुयूप अनुवंश प्रतिशाख ॥ इति परिमुखादिः ॥ ६९ ॥

१२५ * अध्यात्मादिभ्यश्च * । ४।३।६० ॥ अध्यात्म अधिदेव अधिभूत इहलोक परलोक ॥ इत्यध्यात्मादिराकृतिगणः ॥ ७० ॥

१२६ अण्टगयनादिभ्यः । ४।३।७३ ॥ ऋगयन पदव्याख्यान छन्दोमान छन्दोभाषा छन्दोविचिन्त्याय पुनरुक्त निरुक्त व्याकरण निगम वास्तुविद्या क्षत्रविद्या अङ्गविद्या विद्या उत्पात उत्पाद उद्याव संवत्सर मुहूर्त उपनिषद् निमित्त शिक्षा भिक्षा ॥ इत्यण्टगयनादिः ७१ ॥

१२७ शुण्डिकादिभ्योऽण् । ४।३।७६ ॥ शुण्डिक कृकण कृपण स्थण्डिला उदपान उपल तीर्थ भूमि तृण पर्ण ॥ इति शण्डिकादिः ॥ ७२ ॥

१२७ शण्डिकादिभ्यो ज्यः । ४।३।९२ ॥ शण्डिक सर्वसेन सर्वकेश शक शट रक शङ्ख बोध ॥ इति शण्डिकादिः ॥ ७३ ॥

१२७ सिन्धुतक्षशिलादिभ्योऽणञौ । ४।३।९३ ॥ १ सिन्धु वर्ण मधु मत कम्बोज साल्व कश्मीर गन्धार किष्किन्धा उरसा दरद (दरद्) गन्धिका ॥ इति सिन्ध्वादिः ॥ ७४ ॥

२ तक्षशिला वत्सोद्धरण कैमेंदुर ग्रामणी छगल क्रोष्टुकर्ण सिंहकर्ण संकुचित किंनर काण्डधार पर्वत अवसान बर्बर कंस ॥ इति तक्षशिलादिः ॥ ७५ ॥

१३० शौनकादिभ्यश्छन्दसि । ४।३।१०६ ॥ शौनक वाजसनेय शार्ङ्गरव शानेय शाण्डेय खाडायन स्तम्भ स्कन्ध देवदर्शन रज्जुभार रज्जुकण्ठ कठशाठ कषाय तल तण्ड पुरुषांसक अश्वपेज ॥ इति शौनकादिः ॥ ७६ ॥

१३० कुलालादिभ्यो वुञ् । ४।३।११८ ॥ कुलाल वरुड चाण्डाल निषाद कर्मार सेना सिरिन्ध्र (सिरिध्रि) सैरिन्ध्र देवराज पर्पत् (परिषत्) वधू मधु रुरु रुद्र अनड्डह् ब्रह्मन् कुम्भकार श्वपाक ॥ इति कुलालादिः ॥ ७७ ॥

१४१ रैवतिकादिभ्यश्छः । ४।३।१३१ ॥ रैवतिक स्वापिशि क्षैमवृद्धि गौरग्रीव (गौरग्रीवि) औदमेधि औदवापि वैजवापि ॥ इति रैवतिकादिः ॥ ७८ ॥

१३० बिल्वादिभ्योऽण् । ४।३।१३६ ॥ बिल्व व्रीहि काण्ड मुद्ग मसूर गोधूम इक्षु वेणु गवेधुका कर्पासी पाटली कर्कन्धू कुटीर ॥ इति बिल्वादिः ॥ ७९ ॥

१३० पलाशादिभ्यो वा । ४।३।१४१ ॥ पलाश खदिर शिशपा स्पन्दन पुलाक करीर शिरीष यवास विकङ्कत ॥ इति पलाशादिः ॥ ८० ॥

१३० नित्यं वृद्धशरादिभ्यः । ४।३।१४४ ॥ शर दर्भ मृद् (मृत्) कुटी तृण सोम बल्वज ॥ इति शरादिः ॥ ८१ ॥

१३१ तालादिभ्योऽण् । ७।३।१५२ ॥ तालाद्वनुषि । बार्हिण इन्द्रालिश इन्द्रादृश इन्द्रायुध चय श्यामाक पीयूषा ॥ इति तालादिः ॥ ८२ ॥

१३१ प्राणिरजतादिभ्योऽञ् । ४।३।१५४ ॥ रजत सीस लोह उदुम्बर नीप दारु रोहितक बिभीतक पीतदारु तीव्रदारु त्रिकण्टक कण्टकार ॥ इति रजतादिः ॥ ८३ ॥

१३१ मृक्षादिभ्योऽण् । ४।३।१६४ ॥ मृक्ष न्यग्रोध अश्वत्थ इङ्गुदी शिग्रु रुरु कक्षतु बृहती ॥ इति मृक्षादिः ॥ ८४ ॥

१३१ हरीतक्यादिभ्यश्च । ४।३।१६७ ॥ हरीतकी कोशातकी नखरञ्जनी शण्कण्डी दाडी दोडी श्वेतपाकी अर्जुनपाकी द्राक्षा काला ध्वाक्षा गभीका कण्टकारिका पिप्पली चिम्पा (चिञ्चा) शेफालिका ॥ इति हरितक्यादिः ॥ ८५ ॥

१३२ * माशब्दादिभ्य उपसंख्यानम् * । ४।४।१ ॥ माशब्दः नित्यशब्दः कार्यशब्दः ॥ इति माशब्दादिः ॥ ८६ ॥

१३२ * आहौ प्रभूतादिभ्यः * । ४।४।१ ॥ प्रभूत पर्याप्त ॥ इति प्रभूतादिः ८७

१३२ * पृच्छतौ सुस्नातादिभ्यः * । ४।४।१ ॥ सुस्नात सुखरात्रि सुखशयन इति सुस्नातादिः ॥ ८८ ॥

१३२ * गच्छतौ परदारादिभ्यः * । ४।४।१ ॥ परदार गुरुतल्प ॥ इति परदारादिः ॥ ८९ ॥

१३२ पर्पादिभ्यः छन् । ४।४।१० ॥ पर्प अश्व अश्वत्थ रथ जाल न्यास व्याल । पादः पञ्च ॥ इति पर्पादिः ॥ ९० ॥

१३२ वेतनादिभ्यो जीवति । ४।४।१२ ॥ वेतन वाहन अर्धवाह धनुर्दण्ड जाल वेश उपवेश प्रेषण उपवस्ति सुख शय्या शक्ति उपनिषद् उपदेश स्फिज् (स्फिज्) पाद उपस्थ उपस्थान उपहस्त ॥ इति वेतनादिः ॥ ९१ ॥

१३३ हरत्युत्सङ्गादिभ्यः । ४।४।१५ ॥ उत्सङ्ग उडुप उत्पुत उत्पन्न उत्पुट पिटक पिटाक ॥ इत्युत्सङ्गादिः ॥ ९२ ॥

१३३ भस्त्रादिभ्यः छन् । ४।४।१६ ॥ भस्त्रा भरट मरण शीर्षभार शीर्षेभार अंसभार अंसेभार ॥ इति भस्त्रादिः ॥ ९३ ॥

१३३ निर्वृत्तेऽक्षयूतादिभ्यः । ४।४।१९ ॥ अक्षयूत [जानुप्रहत] जङ्घाप्रहत जङ्घाप्रहत पादखेदन कण्टकमर्दन गतानुगत गतागत यातोपयात अनुगत ॥ इत्यक्षयूतादिः ॥ ९४ ॥

१३४ अण्महिष्यादिभ्यः । ४।४।४८ ॥ महिषी प्रजापति प्रजावती प्रलेपिका विलेपिका अनुलेपिका पुरोहित मणिपाली अनुवारक [अनुचारक] होतृ यजमान ॥ इति महिष्यादिः ॥ ९५ ॥

१३४ किसरादिभ्यश्च । ४।४।५३ ॥ किसर नरद नलद स्यागल गतर गुग्गुलु उशीर हरिद्रा हरिद्रु पर्णी (पर्णी) ॥ इति किसरादिः ॥ ९६ ॥

१३५ छत्रादिभ्यो णः । ४।४।६२ ॥ छत्र शिक्षा प्ररोह स्था वुभुक्षा चुरा तितिक्षा उपस्थान कृपि कर्मन् विश्वधा तपस् सत्य अनृत विशिखा विशिका भक्षा उदस्थान पुरोडा विक्षा चुक्षा मन्द्र ॥ इति छत्रादिः ॥ ९७ ॥

१३६ प्रतिजनादिभ्यः खञ् । ४।४।९९ ॥ प्रतिजन इदंयुग संयुग समयुग परयुग परकुल परस्यकुल अमुप्यकुल सर्वजन विश्वजन महाजन पञ्चजन ॥ इति प्रतिजनादिः ॥ ९८ ॥

१३६ कथादिभ्यश्च । ४।४।१०२ ॥ कथा विकथा विश्वकथा संकथा वितण्डा कुष्ठ विद् (कुष्ठवित्) जनवाद जनेवाद जनोवाद वृत्ति संग्रह गुण गण आयुर्वेद ॥ इति कथादिः ॥ ९९ ॥

१३७ गुडादिभ्यश्च । ४।४।१०३ ॥ गुड कुलमाष सक्तु अपूप मांसौदन इक्षु वेणु सङ्ग्राम संघात संक्राम संवाह प्रवास निवास उपवास ॥ इति गुडादिः ॥ १०० ॥

पञ्चमोऽध्यायः ।

१३७ उगवादिभ्यो यत् । ५।१।१२ ॥ गो हविस् अक्षर विष बर्हिस् अष्टका स्वदा युग मेधा सुच् । नाभि नमं च । शुनः संप्रसारणं वा च दीर्घत्वं तत्संनियोगेन चान्तो-दात्तत्वम् । ऊधसोऽनङ् । कूप खद दर खर असुर अध्वन् (अध्वन) क्षर वेद बीज दीप्त (दीप्त) ॥ इति उगवादिः ॥ १ ॥

१३७ विभाषा हविरपूपादिभ्यः । ५।१।१४ ॥ अपूप तण्डुल अभ्युष (अभ्यूष) अभ्योष अवोष अभ्येष पृथुक ओदन सूप पूष किण्व प्रदीप मुसल कटक कर्णवेष्टक इर्गल अर्गल । अन्नविकारेभ्यश्च । यूप स्थूणा दीप अश्व पत्र ॥ इत्यपूपादिः ॥ २ ॥

१३८ असमासे निष्कादिभ्यः । ५।१।२० ॥ निष्क पण पाद माष वाह द्रोण षष्टि ॥ इति निष्कादिः ॥ ३ ॥

१४० गोद्वयोऽसंख्यापरिमाणाश्वादेर्यत् । ५।१।३९ ॥ अश्व अश्मन् गण अर्णा (उर्म) उमा भङ्गा क्षण (गङ्गा) वर्षा वसु ॥ इत्यश्वादिः ॥ ४ ॥

१४१ तद्धरति वहत्यावहति भाराद्रंशादिभ्यः । ५।१।५० ॥ वंश कुटज
बल्वज मूल स्थूणा स्थूण अक्ष अश्मन् अश्व श्लक्ष्ण मूल इक्षु खट्वा ॥ इति वंशादिः ॥ ५ ॥

१४२ छेदादिभ्यो नित्यम् । ५।१।६४ ॥ छेद भेद द्रोह दोह नर्ति (नर्त) कर्ष
तीर्थ संप्रयोग विप्रयोग प्रयोग विप्रकर्ष प्रेषण संप्रश्न विप्रश्न विकर्ष प्रकर्ष । विराग विरङ्ग च ॥
इति छेदादिः ॥ ६ ॥

१४२ दण्डादिभ्यो यः । ५।१।६६ ॥ दण्ड मुसल मधुपर्क कशा अर्ध मेघ मेघा
सुवर्ण उदक वध युग गुहा भाग इभ भङ्ग ॥ इति दण्डादिः ॥ ७ ॥

१४४ * महानाझ्यादिभ्यः षष्ठ्यन्तेभ्य उपसंख्यानम् * । ५।१।९४ ॥
महानाझी आदित्यव्रत गोदान ॥ इति महानाझ्यादिः ॥ ८ ॥

१४४ * अवान्तरदीक्षादिभ्यो ङिनिर्वक्तव्यः * । ५।१।९४ ॥ अवान्तरदीक्षा
तिलव्रत देवव्रत ॥ इत्यवान्तरदीक्षादिः ॥ ९ ॥

१४४ व्युष्टादिभ्योऽण् । ५।१।९७ ॥ व्युष्ट नित्य निष्क्रमण प्रवेशन उपसंक्रमण
तीर्थ आस्तरण सङ्ग्राम संघात अग्निपद पीलुमूल (पीलु मूल) प्रवास उपवास ॥ इति
व्युष्टादिः ॥ १० ॥

१४४ तस्मै प्रभवति संतापादिभ्यः । ५।१।१०१ ॥ संताप संनाह संयाम संयोग
संपराय संवेशन संपेष निष्पेष सर्ग निसर्ग विसर्ग उपसर्ग प्रवास उपवास संघात संवेश
संवास संमोदन सक्तु । मांसौदनाद्विगृहीतादपि ॥ इति संतापादिः ॥ ११ ॥

१४५ * तस्मैप्रकरणे उपवस्त्रादिभ्य उपसंख्यानम् * । ५।१।१०५ ॥ उपवस्त्र
प्राशितृ चूडा श्रद्धा ॥ इत्युपवस्त्रादिः ॥ १२ ॥

१४५ अनुप्रवचनादिभ्यश्छः । ५।१।१११ ॥ अनुप्रवचन उत्थापन उपस्थापन
संवेशन प्रवेशन अनुप्रवेशन अनुवासन अनुवचन अनुवाचन अन्वारोहण प्रारम्भण आरम्भ
आरोहण ॥ इत्यनुप्रवचनादिः ॥ १३ ॥

१४५ * स्वर्गादिभ्यो यद्वक्तव्यः * । ५।१।१११ ॥ स्वर्ग यशस् आयुस् काम धन
इति स्वर्गादिः ॥ १४ ॥

१४५ * पुण्याहवाचनादिभ्यो लुग्वक्तव्यः * । ५।१।१११ ॥ पुण्याहवाचन
स्वस्तिवाचन शान्तिवाचन ॥ इति पुण्याहवाचनादिः ॥ १५ ॥

१४६ पृथ्वादिभ्य इमनिज्वा । ५।१।१२२ ॥ पृथु मृदु महत् पटु तनु लघु बहु
साधु आशु उरु गुरु बहुल खण्ड दण्ड चण्ड अकिंचन बाल होड पाक वत्स मन्द खादु
ह्रस्व दीर्घ प्रिय वृष ऋजु क्षिप्र क्षुद्र अणु ॥ इति पृथ्वादिः ॥ १६ ॥

१४६ वर्णहटादिभ्यः ष्यञ्च । ५।१।१२३ ॥ हट वृट् परिवृट् भृश कृश वक्र शुक्र

चुक्र आम्र कष्ट लवण ताम्र शीत उष्ण जड बधिर पण्डित मधुर मूर्ख मूक स्थिर वेर्यात-
लातमतिमनःशारदानाम् । समो मतिमनसोः । जवन ॥ इति दृढादिः ॥ १७ ॥

१४६ गुणवचनब्राह्मणादिभ्यः कर्मणि च । ५।१।१२४ ॥ ब्राह्मण वाडव माणव ।
अर्हतो नुम्ब । चोर धूर्त आराधय विराधय अपराधय उपराधय एकभाव द्विभाव त्रिभाव
अन्यभाव अक्षेत्रज्ञ संवादिन् संवेशिन् संभाषिन् बहुभाषिन् शीर्षधातिन् विधातिन् समस्थ
विषमस्थ परमस्थ मध्यस्थ अनीश्वर कुशल चपल निपुण पिशुन कुतूहल क्षेत्रज्ञ विश्व बालिश
अलस दुःपुरुष कापुरुष राजन् गणपति अधिपति गडुल दायाद विशस्ति विषम विपात निपात ।
सर्ववेदादिभ्यः स्वार्थे । चतुर्वेदस्योभयपदवृद्धिश्च । शौटीर ॥ आकृतिगणोऽयम् ॥
इति ब्राह्मणादिः ॥ १८ ॥

१४६ * चतुर्वर्णादिभ्य उभयपदवृद्धिश्च * । ५।१।१२४ ॥ चतुर्वर्ण चतुराश्रम
सर्वविद्य त्रिलोक त्रिस्वर षड्गुण सेना अनन्तर संनिधि समीप उपमा सुख तदर्थ इतिह मणिक ॥
इति चतुर्वर्णादिः ॥ १९ ॥

१४७ पत्यन्तपुरोहितादिभ्यो यक् । ५।२।१२८ ॥ पुरोहित । राजासे ग्रामिक
पिण्डिक सुहित बालमन्द (बाल मन्द) खण्डिक दण्डिक वर्मिक कर्मिक धर्मिक शीलिक
सूतिक मूलिक तिलक अञ्जलिक (अञ्जनिक) रूपिक ऋषिक पुत्रिक अविक् छत्रिक
पथिक पथिक पर्मिक प्रतीक सारथि आस्तिक सूचिक संरक्ष सूचक (संरक्षसूचक)
नास्तिक अजानिक शाकर नागर चूडिक ॥ इति पुरोहितादिः ॥ २० ॥

१४७ प्राणभृजातिवयोवचनोद्गात्रादिभ्योऽञ् । ५।१।१२९ ॥ उद्गातृ उन्नेतृ
प्रतिहर्तृ प्रशास्तृ होतृ पोतृ हर्तृ रथगणक पत्तिगणक सु दुष्ट अध्वर्यु वधू सुभग मन्त्र ॥
इत्युद्गात्रादिः ॥ २१ ॥

१४७ हायनान्तयुवादिभ्योऽण् । ५।१।१३० ॥ युवन् स्थविर होतृ यजमान
पुरुषासे । भ्रातृ कुतुक श्रमण (श्रवण) कटुक कमण्डलु कुस्त्री सुस्त्री दुःस्त्री सुहृदय दुर्हृदय
सुहृद् दुर्हृद् सुभ्रातृ दुर्भ्रातृ वृषल परिव्राजक सत्रह्यचारिन् अनृशंस । हृदयासे । कुशल चपल
निपुण पिशुन कुतूहल क्षेत्रज्ञ । श्रोत्रियस्य यलोपश्च ॥ इति युवादिः ॥ २२ ॥

१४७ द्वन्द्वमनोज्ञादिभ्यश्च । ५।१।१३३ ॥ मनोज्ञ प्रियरूप अभिरूप कल्याण
मेधाविन् आढ्य कुलपुत्र छान्दस छात्र श्रोत्रिय चोर धूर्त विश्वदेव युवन् कुपुत्र ग्रामपुत्र
ग्रामकुलाल ग्रामड (ग्रामषण्ड) ग्रामकुमार सुकुमार बहुल अवश्यपुत्र अमुष्यपुत्र अमुष्यकुल
सारपुत्र शतपुत्र ॥ इति मनोज्ञादिः ॥ २३ ॥

१४९ तस्य पाकमूले पीलवादिर्कृष्णादिभ्यः कुणञ्जाहचौ । ५।२।२४ ॥
१ पीलु कर्कन्धू (कर्कन्धु) शमी करीर बल (कुवल) बदर अश्वत्थ ॥ खदिर इति
पीलवादिः ॥ २४ ॥

२ कर्ण अक्षि नख केश पाद गुल्फ भ्रू शृङ्ग दन्त ओष्ठ पृष्ठ ॥ इति कर्णादिः ॥ २५ ॥

१५० तदस्य संजातं तारकादिभ्य इतच् ॥ ५२ ॥ ३६ ॥ तारका पुष्प कर्णक मञ्जरी ऋजीष क्षण सूत्र मूत्र निष्क्रमण पुरीष उच्चार प्रचार विचार कुब्जल कण्टक मुसल मुकुल कुसुम कुतूहल स्तवक (स्तवक) किसलय पल्लव खण्ड वेग निद्रा मुद्रा बुभुक्षा धेनुप्या पिपासा श्रद्धा अभ्र पुलक अङ्गारक वर्णक द्रोह सुख दुःख उत्कण्ठा भर व्याधि वर्मन् व्रण गौरव शास्त्र तरंग तिलक चन्द्रक अन्धकार गर्व कुमुर (मुकुर) हर्ष उत्कर्ष रण कुवलय गर्ध क्षुब्ध सीमन्त ज्वर गर रोग रोमाञ्च षण्डा कज्जल तृष् कोरक कल्लोल स्थपुट फल कञ्चुक शृङ्गार अङ्कुर शैवल बकुल श्वभ्र आराल कलङ्क कर्दम कन्दल मूर्च्छा अङ्गार हस्तक प्रतिबिम्ब विघ्नतत्र प्रत्यय दीक्षा गर्ज । गर्मादप्राणिनि ॥ इति तारका-दिराकृतिगणः ॥ २६ ॥

१५१ विमुक्तादिभ्योऽण् ॥ ५२ ॥ ६१ ॥ विमुक्त देवासुर रक्षोसुर उपसद सुवर्ण परिसारक सदसत् वसु मरुत् पत्नीवत् वसुमत् महीयत्वं सत्वत् बर्हवत् दशार्ण दशार्ह वयस् हविर्धान पतत्रिन् महित्री अस्यहत्य सोमापूषन् इडा अग्नाविष्णू उर्वशी वृत्रहन् ॥ इति विमुक्तादिः ॥ २७ ॥

१५१ गोषदादिभ्यो वुन् ॥ ५२ ॥ ६२ ॥ गोषद इषेत्वा मातरिश्चन् देवस्यत्वा देवीरापः कृष्णोस्याखरेष्ठः देवीं धिया (देवीं धियं) रक्षोहण युञ्जान अञ्जन प्रभूत प्रतूर्त कृशानु (कृशाकु) ॥ इति गोषदादिः ॥ २८ ॥

१५१ आकर्षादिभ्यः कन् ॥ ५२ ॥ ६४ ॥ आकर्ष (आकष) त्सरु पिशाच पिचण्ड अशनि अश्मन् निचय जय चय विजय आचय नय पाद दीप हृद ह्राद ह्लाद गद्गद शकुनि ॥ इत्याकर्षादिः ॥ २९ ॥

१५२ इष्टादिभ्यश्च ॥ ५२ ॥ ८८ ॥ इष्ट पूर्त उपासादित निगदित परिगदित दरिवादित निकथित निषादित निषठित संकलित परिकलित संरक्षित परिरक्षित अर्चित गणित अवकीर्ण आयुक्त गृहीत आम्रात श्रुत अधीत अवधान आसेवित अवधारित अवकल्पित निराकृत उपकृत उपाकृत अनुयुक्त अनुगणित अनुपठित व्याकुलित ॥ इतीष्टादिः ॥ ३० ॥

१५३ रसादिभ्यश्च ॥ ५२ ॥ ९५ ॥ रस रूप वर्ण गन्ध स्पर्श शब्द स्नेह भाव । गुणात् एकाचः ॥ इति रसादिः ॥ ३१ ॥

१५४ सिध्मादिभ्यश्च ॥ ५२ ॥ ९७ ॥ सिध्म गड्ड मणि नाभि बीज वीणा कृष्ण निष्पाव पांसु पार्श्व पर्शु हनु सक्त मास (मांस) पाष्णिधमन्योर्दीर्घश्च । वातदन्तबलललाटानामूङ्च । जटाघटाकालाः क्षेपे । पर्ण उदक प्रज्ञा सक्थ कर्ण स्नेह शीत श्याम पिङ्ग पित्त

पुष्क पृथु मृदु मण्ड पत्र चटु कपि गण्डु ग्रन्थि श्री कुश धारा वर्ष्मन् पक्ष्मन् श्लेष्मन् पेश
निष्वाद कुण्ड । क्षुद्रजन्तूपतापयोश्च ॥ इति सिध्मादिः ॥ ३२ ॥

१५४ लोमादिपामादिपिच्छादिभ्यः शनेलचः । ५।२।१०० ॥ १ लोमन्
रोमन् बभ्रु हरि गिरि कर्क कपि मुनि तरु ॥ इति लोमादिः ॥ ३३ ॥

२ पामन् वामन् वेमन् हेमन् श्लेष्मन् कद्रु (कद्रू) वलि सामन् ऊष्मन् कृमि । अङ्गा-
त्कल्याणे । शाकीपलालीदद्रुणां ह्रस्वत्वं च । विष्वगित्युत्तरपदलोपश्चाकृतसंघेः । लक्ष्म्या अच्च ॥
इति पामादिः ॥ ३४ ॥

३ पिच्छा उरस् ध्रुवक ध्रुवक । जटाघटाकालाः क्षेपे । वर्ण उदक पङ्क प्रज्ञा ॥ इति
पिच्छादिः ॥ ३५ ॥

१५४ * ज्योत्स्नादिभ्य उपसंख्यानम् । ५।२।१०३ ॥ ज्योत्स्ना तमिस्रा कुण्डल
कुतप विसर्प विपादिका ॥ इति ज्योत्स्नादिः ॥ ३६ ॥

१५५ व्रीह्यादिभ्यश्च । ५।२।११६ ॥ व्रीहि माया शाला शिखा माला मेखला
केका अष्टका पताका चर्मन् कर्मन् वर्मन् दंष्ट्रा संज्ञा वडवा कुमारी नौ वीणा बलाका यव
खद नौ कुमारी । शीर्षान्नजः ॥ इति व्रीह्यादिः ॥ ३७ ॥

१५५ तुन्दादिभ्य इलच्च । ५।२।११७ ॥ तुन्द उदर पिचण्ड यव व्रीहि । स्वाङ्गा-
द्विवृद्धौ ॥ इति तुन्दादिः ॥ ३८ ॥

१५६ अर्शआदिभ्योऽच् । ५।२।१२७ ॥ अर्शस् उरस् तुन्द चतुर पलित जटा
घटा घटा अन्न अध कर्दम अम्ल लवण । स्वाङ्गाद्धीनात् । वर्णात् ॥ इत्यर्शआदिरा-
कृतिगणः ॥ ३९ ॥

१५६ सुखादिभ्यश्च । ५।२।१३१ ॥ सुख दुःख तृप्त कृच्छ्र अन्न (आश्र) आस
अलीक कफिण सोढ प्रतीप शील हल । माला क्षेपे । कृपण प्रणाय (प्रणय) दल कक्ष ॥
इति सुखादिः ॥ ४० ॥

१५६ पुष्करादिभ्यो देशे । ५।२।१३५ ॥ पुष्कर पद्म उत्पल तमाल कुमुद नड
कपित्थ बिस मृणाल कर्दम शालक विगर्ह करीष शिरीष यवास प्रवाह हिरण्य कैरव कल्लोल
तट तरङ्ग पङ्कज सरोज राजीव नालीक सरोरुह पुटक अरविन्द अम्भोज अब्ज कमल कल्लोल
पयस् ॥ इति पुष्करादिः ॥ ४१ ॥

१५७ बलादिभ्यो मतुबन्यतरस्याम् । ५।२।१३६ ॥ बल उत्साह उद्भास उद्भास
उद्भास शिखा कुल चूडा सूल कूल आयाम व्यायाम उपयाम आरोह अवरोह परीणाह युद्ध ॥
इति बलादिः ॥ ४२ ॥

१५८ * हशिग्रहणाद्भवदादियोग एव * । ५।३।१४ ॥ भवान् दीर्घायुः देवानांप्रियः
आयुष्मान् ॥ इति भवदादिः ॥ ४३ ॥

१६३ देवपथादिभ्यश्च । ५।३।१०० ॥ देवपथ हंसपथ वारिपथ रथपथ स्थलपथ करिपथ अजपथ राजपथ शतपथ शङ्कुपथ सिन्धुपथ सिद्धगति उष्ट्रग्रीव वामरज्जु हस्त इन्द्र दण्ड पुष्प मत्स्य ॥ इति देवपथादिराकृतिगणः ॥ ४४ ॥

१६३ शाखादिभ्यो यः । ५।३।१०३ ॥ शाखा मुख जघन शृङ्ग मेघ अभ्र चरण स्कन्ध स्कन्द उरस् शिरस् अग्र शरण ॥ इति शाखादिः ॥ ४५ ॥

१६३ शर्करादिभ्योऽण् । ५।३।१०७ ॥ शर्करा कपालिका कपाटिका कपिष्ठिका (कनिष्ठिका) पुण्डरीक शतपत्र गोलोमन् लोमन् गोपुच्छ नराची नकुल सिकता ॥ इति शर्करादिः ॥ ४६ ॥

१६३ अङ्गुल्यादिभ्यश्चक् । ५।३।१०८ ॥ अङ्गुली भरुज वभ्रु वल्गु मण्डर मण्डल शङ्कुली हरि कपि मुनि रुह खल उदश्वित् गोणी उरस् कुलिश ॥ इत्यङ्गुल्यादिः ॥ ४७ ॥

१६३ दामन्यादित्रिगर्तषष्ठाच्छः । ५।३।११६ ॥ दामनि औलपि बैजवापि औदकि औदङ्कि अच्युतन्ति (आच्युतन्ति) अच्युतदन्ति (आच्युतदन्ति) शाकुन्तकि आकिदन्ति औडवि काकदन्तकि शात्रुतपि सार्वसेनि बिन्दु वैन्दवि तुलभ मौञ्जायनि काकन्दी सावित्री ॥ इति दामन्यादिः ॥ ४८ ॥

१६४ पश्वादिभ्योऽण् । ५।३।११७ ॥ १ पशु असुर रक्षस् बाहीक वयस् वसु मरुत् सत्त्वत् दशार्ह पिशाच अशनि कर्षापण ॥ इति पश्वादिः ॥ ४९ ॥

२ यौधेय कौशेय शौक्रेय शौभ्रेय धौर्तेय धार्तेय ज्याघाणेय त्रिगर्त भरत उशीनर ॥ इति यौधेयादिः ॥ ५० ॥

१६४ स्थूलादिः प्रकारवचने कन् । ५।४।३ ॥ स्थूल अणु माषेषु (माष इषु) कृष्ण तिलेषु । यव व्रीहिषु । इक्षु तिल पाद्य कालावदात सुरायाम् । गोमूत्र आच्छादने । सुरा अहौ । जीर्ण शालिषु । पत्रमूल समस्तो व्यस्तश्च । कुमारीपुत्र कुमारीश्वशुर मणि ॥ इति स्थूलादिः ॥ ५१ ॥

१६५ यावादिभ्यः कन् । ५।४।२९ ॥ याव मणि अस्थि तालु जानु सान्द्र पीत-स्तम्ब । ऋतावुष्णशीते । पशौ लूनविपाते । अणु निपुणे । पुत्र कृत्रिमे । स्नात वेदसमाप्तौ । शून्य रिक्ते । दान कुत्सिते । तनु सूत्रे । ईयसश्च । ज्ञात अज्ञात । कुमारीक्रीडनकानि च (कुमारक्रीडनकानि च) ॥ इति यावादिः ॥ ५२ ॥

१६६ विनयादिभ्यश्चक् । ५।४।३४ ॥ विनय समय । उपायो ह्रस्वत्वं च । संप्रति संगति कथंचित् अकस्मात् समाचार उपचार समाय (समयाचार) व्यवहार संप्रदान समुत्कर्ष समूह विशेष अत्यय ॥ इति विनयादिः ॥ ५३ ॥

१६६ प्रज्ञादिभ्यश्च । ५।४।३८ ॥ प्रज्ञ वणिज् उशिज उष्णिज प्रत्यक्ष विद्वस् विद्वन् षोडन् विद्यामनस् श्रोत्र शरीरे । जुहत् । कृष्ण मृगे । चिकीर्षत् । चोर शत्रु

योध चक्षुस् वसु एनस् मरुत् क्रुञ्च सत्वत् दशार्ह वयस् व्याकृत असुर रक्षस् पिशाच अशनि
कार्षापण देवता बन्धु ॥ इति प्रज्ञादिः ॥ ५४ ॥

१६६ * आद्यादिभ्य उपसंख्यानम् * । ५।४।४४ ॥ आदि मध्य अन्त पृष्ठ
पार्श्व ॥ इत्याद्यादिराकृतिगणः ॥ ५५ ॥

१६४ अन्वयीभावे शरत्प्रभृतिभ्यः । ५।४।१०७ ॥ शरद् विपाश् अनस् मनस्
उपानह् अनडुह् दिव् हिमवत् हिरुक् विद् सद् दिश् दृश् विश् चतुर् त्यद् तद् यद् कियत्
जगया जग्म् च । प्रतिपरसमनुभ्योऽक्ष्णः । पथिन् ॥ इति शरदादिः ॥ ५६ ॥

८१ द्विदण्ड्यादिभ्यश्च । ५।४।१२८ ॥ द्विदण्डि द्विसुसलि उमाञ्जलि उभयाञ्जलि
उमादन्ति उभयादन्ति उमाहस्ति उभयाहस्ति उमाकर्णि उभयाकर्णि उमापाणि उभयापाणि
उमाबाहु उभयाबाहु एकपदि प्रोष्ठपदि आच्यपदि (आढ्यपदि) सपदि निकुच्यकर्णि संह-
तपुच्छि अन्तेवासि ॥ इति द्विदण्ड्यादिः ॥ ५७ ॥

८२ पादस्य लोपोऽहस्यादिभ्यः । ५।४।१३८ ॥ हस्तिन् कुदाल अश्व कशिक
करुत कटोल कटोलक गण्डोल गण्डोलक कण्डोल कण्डोलक अज कपोत जाल गण्ड
महेला दासी गणिका कुसूल ॥ इति हस्यादिः ॥ ५८ ॥

८२ कुम्भपदीषु च । ५।४।१३९ ॥ कुम्भपदी एकपदी जालपदी शूलपदी मुनिपदी गुण-
पदी शतपदी सूत्रपदी गोधापदी कलशीपदी विपदी तृणपदी द्विपदी त्रिपदी षट्पदी दासीपदी शित-
पदी विष्णुपदी सुपदी निष्पदी आर्द्रपदी कुणिपदी कृष्णपदी शुचिपदी द्रोणीपदी (द्रोणपदी) द्रुपदी
सूकरपदी शकृत्पदी अष्टापदी स्थूणापदी अपदी सूचीपदी ॥ इति कुम्भपद्यादिः ॥ ५९ ॥

८२ उरःप्रभृतिभ्यः कप् । ५।४।१५१ ॥ उरस् सर्पिस् उपानह् पुमान् अनड्वान् पयः
नौः लक्ष्मीः दधि मधु शाली शालिः । अर्थान्नजः ॥ इत्युरःप्रभृतयः ॥ ६० ॥

षष्ठोऽध्यायः ।

७ * शकन्धवादिषु पररूपं वाच्यम् * । ६।१।९४ ॥ शकन्धुः कर्कन्धुः कुलटा ।
सीमन्तः केशवेशे । हलीषा मनीषा लाङ्गलीषा पतञ्जलिः । सारङ्गः पशुपक्षिणोः ॥ इति
शकन्धवादिः ॥ १ ॥

९८ पारस्करप्रभृतीनि च संज्ञायाम् । ६।१।१५७ ॥ पारस्करो देशः । कारस्करो
वृक्षः । रथस्या नदी । किष्कुः प्रमाणम् । किष्किन्वा गुहा । तद्ग्रहतोः करपत्योश्चोरदेवतयोः
सुट् तलोपश्च । प्रातुम्पत्तौ गवि कर्तारि ॥ इति पारस्करादिः ॥ २ ॥

३५१ उञ्छादीनां च ।६।१।१६० ॥ उञ्छ म्लेच्छ जञ्ज नल्प (जल्प) जप वध । युग कालविशेषे रथाद्युपकरणे च । गरो दूष्ये । वेदवेगवेष्टवन्धाः करणे । स्तुयुद्रुवश्छ-
न्दसि । वर्तनि स्तोत्रे श्वभ्रे दरः । साम्बतापौ भावगर्हायाम् । उत्तमशश्चत्तमौ सर्वत्र । भक्ष-
मन्थगोमन्थाः ॥ इत्युञ्छादिः ॥ ३ ॥

३५२ वृषादीनां च ।६।१।२०३ ॥ वृषः जनः ज्वरः ग्रहः हयः गयः नयः तायः
तयः चयः श्रमः वेदः सूदः अंशुः गुहा । शमरणौ संज्ञायां संमतौ भावकर्मणोः । मन्नः
शान्तिः कामः यामः आरा धारा कारा वहः कल्पः पादः ॥ इति वृषादिराकृतिगणः ॥
अविहितलक्षणमाद्युदात्तत्वं वृषादिषु ज्ञेयम् ॥ ४ ॥

३६० विस्पष्टादीनि गुणवचनेषु ।६।२।२४ ॥ विस्पष्ट विचित्र विचित्त व्यक्त
संपन्न पटु पण्डित कुशल चपल निपुण ॥ इति विस्पष्टादिः ॥ ५ ॥

३६१ कार्तिकौजपादयश्च ।६।२।३७ ॥ कार्तिकौजपौ सावर्णिमाण्डकेयौ (सावर्णि-
माण्डकेयौ) अवन्त्यश्मकाः पैलश्यापर्णेयाः कपिश्यापर्णेयाः शैन्तिकाक्षपाञ्चालेयाः कटुकवा-
धूलेयाः शाकलशुनकाः शाकलशणकाः शणकवाभ्रवाः आर्चाभिर्मौद्गलाः कुन्तिसुराष्ट्राः चिन्ति-
सुराष्ट्राः तण्डवतण्डाः अविमत्तकामविद्धाः वाभ्रवशालङ्कायनाः वाभ्रवदानच्युताः कठकालपाः
कठकौथुमाः कौथुमलौकाक्षाः स्त्रीकुमारम् मौदपैप्पलादाः वत्सजरन्तः सौश्रुतपार्थिवाः जरामृत्यू
याज्यानुवाक्ये ॥ इति कार्तिकौजपादिः ॥ ६ ॥

३६२ कुरुगार्हपतरिक्तगुर्वसूतजरत्यश्लीलहृदरूपा पारेवडवा तैतिल-
कद्रूः पण्यकम्बलो दासीभाराणां च ।६।२।४२ ॥ दासीभारः देवहूतिः देवभीतिः
देवलातिः वसुनीतिः (वसूनितिः) औषधिः चन्द्रमाः ॥ इति दासीभारादिराकृति-
गणः ॥ ७ ॥

३६५ युक्तारोह्यादयश्च ।६।२।८१ ॥ युक्तारोही आगतरोही आगतयोधी आगत-
वञ्ची आगतनन्दी आगतप्रहारी आगतमत्स्यः क्षीरहोता भगिनीभर्ता ग्रामगोधुक् अश्वत्रिरात्रः
गर्गत्रिरात्रः व्युष्टित्रिरात्रः गणपादः एकाशीतिपाद् । पात्रेसमितादयश्च ॥ इति युक्तारो-
ह्यादिराकृतिगणः ॥ ८ ॥

३६५ घोषादिषु च ।६।२।८५ ॥ घोष घट (कट) वल्लभ हृद बदरी पिङ्गल
(पिङ्गली) पिशङ्ग माला रक्षा शाला (वृद्) कूट कूटशाल्मली अश्वत्थ तृण शिल्पी मुनि
प्रेक्षाक (प्रेक्षा) ॥ इति घोषादिः ॥ ९ ॥

३६५ छात्र्यादयः शालायाम् ।६।२।८६ ॥ छात्रि पेलि भाण्डि व्याडि अखण्डि
आघादि गोमि ॥ इति छात्र्यादिः ॥ १० ॥

३६५ प्रस्थेऽवृद्धमकक्यादीनाम् । ६।२।८७ ॥ कर्कि (कर्की) मन्त्री मकरी कर्कन्धू
शमी करीरि (करीर) कन्दुक कुवल (कवल) बदरी ॥ इति कक्यादिः ॥ ११ ॥

३६५ मालादीनां च । ६।२।८८ ॥ माला शाला शोणा (शोण) द्राक्षा स्नाक्षा
क्षामा काञ्ची एक काम दिवोदास वध्यश्च ॥ इति मालादिराकृतिगणः ॥ १२ ॥

३६७ क्रत्वादयश्च । ६।२।११८ ॥ क्रतु दृशीक प्रतीक प्रतूर्ति हव्य भव्य भग ॥
इति क्रत्वादिः ॥ १३ ॥

३६८ आदिश्चिहणादीनाम् । ६।२।१२५ ॥ चिहण मदुर मद्रुमर वैतुल पटत्क
वैडालिकर्णक वैडालिकर्णि कुक्कुट चिकण चित्कण ॥ इति चिहणादिः ॥ १४ ॥

३६८ वर्ग्यादयश्च । ६।२।१३१ ॥ दिगादिषु वर्ग्यादयस्त एव कृतयदन्ता वर्ग्यादयः ॥

३६९ चूर्णादीन्यप्राणिषष्ठ्याः । ६।२।१३४ ॥ चूर्ण करिष करीष शाकिन शाकट
द्राक्षा तूस्त कुन्दम दलप चमसी चकन चौल ॥ इति चूर्णादिः ॥ १५ ॥

३६९ उभे वनस्पत्यादिषु युगपत् । ६।२।१४० ॥ वनस्पतिः बृहस्पतिः शचीपतिः
तनूनपात् नराशंसः शुनःशेषः शण्डामकौ तृष्णावरूत्री लम्बाविश्ववयसौ मर्मृत्युः ॥ इति
वनस्पत्यादिः ॥ १६ ॥

३७० संज्ञायामनाचितादीनाम् । ६।२।१४६ ॥ आचित पर्याचित आस्थापित
परिगृहीत निरुक्त प्रतिपन्न अपश्छिष्ट प्रश्छिष्ट उपहित उपस्थित संहितागवि ॥ इत्या-
चितादिः ॥ १७ ॥

३७० प्रवृद्धादीनां च । ६।२।१४७ ॥ प्रवृद्धं यानम् । प्रवृद्धो वृषलः । प्रयुता
सूष्णवः । आकर्षे अवहितः । अवहितो भोगेषु । खट्वारूढः । कविशस्तः ॥ इति प्रवृ-
द्धादिः ॥ १८ ॥ आकृतिगणोऽयम् ॥ तेन प्रवृद्धो वृषकृतो रथ इत्यादि ॥

३७१ कृत्योकेष्णुचार्वादयश्च । ६।२।१६० ॥ चारु साधु यौधिक (यौधकि)
अनङ्गमेजय वदान्य अकस्मात् । वर्तमानवर्धमानत्वरमाणध्रियमाणक्रियमाणरोचमानशोभमानाः
संज्ञायाम् । विकारसदृशे व्यस्तसमस्ते । गृहपति गृहपतिक । राजाहोश्छन्दसि ॥ इति
चार्वादिः ॥ १९ ॥

३७३ न गुणादयोऽवयवाः । ६।२।१७६ ॥ गुण अक्षर अध्याय सूक्त छन्दोनाम ॥
इति गुणादिराकृतिगणः ॥ २० ॥

३७३ निरुदकादीनि च । ६।२।१८४ ॥ निरुदक निरुपल निर्मक्षिक निर्मशक
निष्फालक निष्कालिक निष्पेष दुस्तरीप निस्तरीक निस्तरीप निरजिन उदजिन उपाजिन ।
परेहस्तपादकेशकर्षाः ॥ इति निरुदकादिराकृतिगणः ॥ २१ ॥

३७४ प्रतेरंश्वादयस्तत्पुरुषे । ६।२।१९३ ॥ अंशु जन राजन् उष्ट्र खेटक अजिर
आर्द्रा श्रवण कृत्तिका अर्धपुर ॥ इत्यंश्वादिः ॥ २२ ॥

३७४ उपाद्व्यजजिनमगौरादयः । ६।२।१९४ ॥ गौर तैष तैल लेट लोट जिह्वा
कृष्ण कन्या गुध कल्प पाद ॥ इति गौरादिः ॥ २३ ॥

३७४ * त्रिचक्रादीनां छन्दस्युपसंख्यानम् * । ६।२।१९९ ॥ त्रिचक्र त्रिवृत्
त्रिवङ्कर ॥ इति त्रिचक्रादिराकृतिगणः ॥ २४ ॥

७७ स्त्रियाः पुंवद्भाषितपुंस्कादनृङ्समानाधिकरणे स्त्रियामधूरणीप्रिया-
दिषु । ६।३।३४ ॥ प्रिया मनोज्ञा कल्याणी सुमगा दुर्भगा भक्तिः सचिवा खसा कान्ता
क्षान्ता समा चपला दुहिता वामा अबला तनया ॥ इति प्रियादिः ॥ २५ ॥

७८ तसिलादिष्वाकृत्वसुचः । ६।३।३५ ॥ तसिल त्रल तरप् तमप् चरद् जातीयर्
कल्पप् देशीयर् रूपप् पाशप् थल थाल् दार्हिल तिल थ्यन् ॥ इति तसिलादयः ॥ २६ ॥

९१ * कुक्कुट्यादीनामण्डादिषु * । ६।३।४२ ॥ कुक्कुटी मृगी काकी, अण्ड पद
शाव अकुंस मृकुटि ॥ इति कुक्कुट्यादिरण्डादिश्च ॥ २७।२८ ॥

९५ पृषोदरादीनि यथोपदिष्टम् । ६।३।१०९ ॥ पृषोदर पृषोत्थान बलाहक जीमूत
श्मशान उल्लखल पिशाच वृसी मयूर ॥ इति पृषोदरादिराकृतिगणः ॥ २९ ॥

९५ वनगिर्योः संज्ञायां कोटरकिंशुलकादीनाम् । ६।३।११७ ॥ १ कोटर
मिश्रक सिधक पुरग सारिक (शारिक) ॥ इति कोटरादिः ॥ ३० ॥

२ किंशुलक शाल्व नड अञ्जन भञ्जन लोहित कुक्कुट ॥ इति किंशुलकादिः ॥ ३१ ॥

९५ मतौ बह्वचोऽनजिरादीनाम् । ६।३।११९ ॥ अजिर खदिर पुलिन हंसक
(हंस) कारण्ड (कारण्डव) चक्रवाक ॥ इत्यजिरादिः ॥ ३२ ॥

९६ शरादीनां च । ६।३।१२० ॥ शर वंश धूम अहि कपि मणि मुनि शुचि
हनु ॥ इति शरादिः ॥ ३३ ॥

९६ * अपीलवादीनामिति वक्तव्यम् * । ६।३।१२१ ॥ पीलु दारु रुचि चारु
गम् कम् ॥ इति पीलवादिः ॥ ३४ ॥

११८ बिल्वकादिभ्यश्छस्य लुक् । ६।४।१५३ ॥ छविधानार्थं ये नडादयस्ते यदा
छसन्नियोगे कृतकुगागमास्ते बिल्वकादयः ॥ ३५ ॥

सप्तमोऽध्यायः ।

३४२ स्नात्वाद्यादयश्च । ७।१।४९ ॥ स्नात्वी पीत्वी ॥ इति स्नात्वाद्यादिराकृ-
तिगणः ॥ १ ॥

१२३ द्वारादीनां च । ७।३।४ ॥ द्वार स्वर स्वाध्याय व्यल्कश स्वस्ति स्वर स्फ्यकृत्
खादु मृदु श्वस् श्वन् स्ख ॥ इति द्वारादिः ॥ २ ॥

१३२ स्वागतादीनां च । ७।३।७ ॥ स्वागत स्वध्वर खङ्ग व्यङ्ग व्यड व्यवहार
स्वपति ॥ इति स्वागतादिः ॥ ३ ॥

१२६ अनुशतिकादीनां च । ७।३।२० ॥ अनुशतिक अनुहोड अनुसंवरण (अनु-
संवरण) अनुसंवत्सर अङ्गारवेणु असिहत्य अस्यहत्य अस्यहेति वध्योग पुष्करसद् अनुहरत्
कुरुकत कुरुपञ्चाल उदकशुद्ध इहलोक परलोक सर्वलोक सर्वपुरुष सर्वभूमि प्रयोग परस्त्रि ।
राजपुरुषात्प्यजि । सूत्रनड ॥ इत्यनुशतिकादिराकृतिगणोऽयम् ॥ ४ ॥ तेन ।
अभिगम अधिभूत अधिदेव चतुर्विधा । इत्यादि ॥

४४ * क्षिपकादीनां चोपसंख्यानम् * । ७।३।४५ ॥ क्षिपका ध्रुवका चटका
सेवका करका कटका अवका लहका अलका कन्यका ध्रुवका एडका ॥ इति क्षिपकादि-
राकृतिगणः ॥ ५ ॥

२७२ न्यङ्कादीनां च । ७।३।५३ ॥ न्यङ्कु मद्रु भृगु दूरेपाक फलेपाल क्षणे-
पाक दूरेपाका फलेपाका दूरेपाकु फलेपाकु तक्र (तत्र) वक्र (चक्र) व्यतिषङ्ग अनुषङ्ग
अवसर्ग उपसर्ग श्रपाक मांसपाक (मासपाक) मूलपाक कपोतपाक उल्कपाक । संज्ञायां
मेघनिदाघावदाघार्धाः । न्यग्रोध वीरुत् ॥ इति न्यङ्कादिः ॥ ६ ॥

२३१ * कणादीनां चेति वक्तव्यम् * । ७।४।३ ॥ कण रण भण श्रण लुप हेठ
ह्रायि वाणि लोटि (लोठि) लोपि ॥ इति कणादिः ॥ ७ ॥

अष्टमोऽध्यायः ।

३७४ तिङो गोत्रादीनि कुत्सनाभीक्ष्ण्ययोः । ८।१।२७ ॥ गोत्र त्रुव प्रवचन
प्रहसन प्रकथन प्रत्ययन प्रपञ्च प्राय न्याय प्रचक्षण विचक्षण अवचक्षण स्वाध्याय भूयिष्ठ
वानाम ॥ इति गोत्रादिः ॥ १ ॥

३७८ पूजनात्पूजितमनुदात्तं काष्ठादिभ्यः । ८।१।६७ ॥ काष्ठ दारुण अमाता
पुत्र वेश अनाज्ञात अनुज्ञात अपुत्र अयुत अद्भुत अनुक्त भृश घोर सुख परम सुअति ॥
इति काष्ठादिः ॥ २ ॥

१५३ मादुपधायाश्च मतोर्वोऽयवादिभ्यः । ८।२।९ ॥ यव दल्मि ऊर्मि (उर्मि)
भूमि कृमि कुञ्जा वशा द्राक्षा भ्राक्षा व्रजि व्रजि ध्वजि निजि सिजि सज्जि हरित् ककुत्
मरुत् गरुत् इक्षु द्रु मधु ॥ इति यवादिराकृतिगणः ॥ ३ ॥

१३ * अहंरादीनां पत्यादिषूपसंख्यानम् * । ८।२।७० ॥ १ अहर् गीर् धूर् ॥
इत्यहंरादिः ॥ ४ ॥

२ पति गण पुत्र ॥ इति पत्यादिः ॥ ५ ॥

११ कस्कादिषु च । ८।३।४८ ॥ कस्कः कौतस्कृतः भ्रातृपुत्रः शुनस्कर्णः सद्यस्कालः सद्यस्त्रीः साद्यस्कः कांस्कान् सर्पिण्कुण्डिका धनुष्कपालम् बहिष्पलम् (बर्हिष्पलम्) यजुष्पात्रम् अयस्कान्तः तमस्काण्डः अयस्काण्डः मेदस्पिण्डः भास्करः अहस्करः ॥ इति कस्कादिराकृतिगणः ॥ ६ ॥

९४ सुषामादिषु च । ८।३।९८ ॥ सुषामा निःषामा दुःषामा सुषेधः निषेधः दुःषेधः सुषंधिः निषंधिः दुःषंधिः सुष्ठु दुष्ठु । गौरिषक्थः संज्ञायाम् । प्रतिष्णिक्ता जलाषाहम् (जलाषाडम्) नौषेचनम् दुन्दुभिषेचनम् (दुन्दुभिषेचनम्) । एति संज्ञायामगात् । नक्षत्राद्वा । हरिषेणः रोहिणीषेणः ॥ इति सुषामादिराकृतिगणः ॥ ७ ॥

२६४ न रपरसृपिसृजिस्पृशिस्पृहिसवनादीनाम् । ८।३।११० ॥ सवने सवने सूते सूते । सोमे सोमे । सवनमुखे सवनमुखे किंसं किंसम् (किंसः किंसः) । अनुसवनमनुसवनम् । गोसनिं गोसनिम् । अश्वसनिमश्वसनिम् ॥ पाठान्तरम् ॥ सवनेसवने । सवनमुखे सवनमुखे । अनुसवनमनुसवनम् । संज्ञायां बृहस्पतिसवः । शकुनिसवनम् । सोमे सोमे सुते सुते । संवत्सरे संवत्सरे । विसं विसम् । किसम् किसम् । मुसलं मुसलम् । गोसनिम् अश्वसनिम् ॥ इति सवनादिः ॥ ८ ॥

९६ * इरिकादिभ्यः प्रतिषेधो वक्तव्यः * । ८।४।६ ॥ इरिका मिरिका तिमिरा ॥ इतीरिकादिराकृतिगणः ॥ ९ ॥

९६ * गिरिनद्यादीनां च । ८।४।१० ॥ गिरिनदी गिरिनख गिरिनद्ध गिरिनितम्ब चक्रनदी चक्रनितम्ब तूर्यमान माषोन आर्गयन ॥ इति गिरिनद्यादिराकृतिगणः ॥ १० ॥

७३ क्षुभ्रादिषु च । ८।४।३९ ॥ क्षुभ्र नृनमन नन्दिन् नन्दन नगर । एतान्युत्तरपदानि संज्ञायां प्रयोजयन्ति । हरिनन्दी हरिनन्दनः गिरिनगरम् । नृतिर्यङि प्रयोजयन्ति । नरीनृत्यते । नर्तन गहन नन्दन निवेश निवास अग्नि अनूप । एतान्युत्तरपदानि प्रयोजयन्ति । परिनर्तनम् परिगहनम् परिनन्दनम् शरनिवेशः शरनिवासः शराग्निः दर्भानूपः । आचार्यादणत्वं च ॥ आकृतिगणोऽयम् ॥ पाठान्तरम् ॥ क्षुभ्रा तृप्ति नृनमन नरनगर नन्दन । नृतिर्यङि । गिरिनदी गृहगमन निवेश निवास अग्नि अनूप आचार्यभोगीन चतुर्हायन । इरिकादीनि वनोत्तरपदानि संज्ञायाम् । इरिका तिमिर समीर कुबेर हरि कर्मार ॥ इति क्षुभ्रादिः ॥ ११ ॥

॥ इति श्रीपाणिनिमुनिप्रणीतो गणपाठः समाप्तः ॥